

A RECEPCIÓ RÉGÉSZETE

RÓMAI EREDETŰ ÜVEGEDÉNYEK AZ 1–5. SZÁZADBAN A SELYEMŰT KELETI ÁGAIN

HOPPÁL KRISZTINA

MTA–ELTE–SZTE Selyemút Kutatócsoport
ELTE Római Világ és a Távol-Kelet Kutatócsoport*

Bevezetés

A régészettudományban az idegen eredetű tárgyak hosszú időn keresztül a különböző kereskedelmi és interakciós rendszerek rekonstruálásának, vagy éppen a kronológia pontosításának eszközei voltak, s jelentőségük gyakran csupán idegenségükben, import voltukban merült ki. Ugyanakkor ez a leegyszerűsített értelmezés nem tette lehetővé a tárgy mikrokontextusának vizsgálatát, és nem ismerte fel a befogadó kultúra adaptív-formáló szerepét sem. Éppen ezért egyre több kutatás helyezi előtérbe azt a megközelítést, miszerint egy nem lokális tárgy jelentőségét nem annyira az egyik kultúrából a másikba való eljutásának ténye, mint inkább az új közegbe történő beillesztésének mikéntje, valamint funkciója, értelmezése és szerepe adja.¹

E felfogás alapja, az emberi és tárgyi szereplők kölcsönös függőségen alapuló, összetett összefonódása (human–thing entanglement).² Az emberek többféle szándékkal használnak tárgyakat, ugyanakkor a tárgyak maguk is cselekvésre készíthetik az embereket. Ahogy arra Stockhammer rámutat, fontos figyelembe venni tehát, hogy egy tárgy jelentése és funkciója nem egy állapot, hanem sokkal inkább egy folyamat eredménye, melyek az adott tárgyhoz kapcsolódó kulturális gyakorlatok keretein belül újra és újra definiálásra kerülnek. Mindennek igazán egy adott tárgy új környezetbe, új kulturális közegbe való kerülése esetén van jelentősége, ahol az idegen tárgy

* A tanulmány az MTA Bolyai János Kutatási Ösztöndíj és a Kulturális és Innovációs Minisztérium ÚNKP-22-5 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.

¹ Például Maran – Stockhammer 2012: 1.

² Ennek elméleti hátteréhez és típusaihoz például: Hodder 2016.

helyi kulturális és szociális gyakorlatokba és világnézetbe történő translációjának is végbe kell mennie.³ Az újjal való találkozás – függetlenül attól, hogy hol megy végbe – általában valamiféle cselekvésre, reakcióra készíti a befogadó közösséget, és ezzel beindítja a használatbavétel, a ’kulturális eltulajdonítás’ (*cultural appropriation*) folyamatát,⁴ mely – ahogy arra Hahn a kulturális antropológia aspektusában rámutat – új jelentéstartalommal látja el a tárgyat, létrehozza az ahhoz való sajátos hozzáállást, és olyan új kulturális tereket képez, melyek lehetővé teszik, hogy az idegen a helyi kultúra vagy identitás részévé váljon.⁵ Hahn ennek a folyamatnak négy, egymással összefonódó és szimultán végbemenő aspektusát különíti el: 1. a használatbavétel, amely az áruból személyes tulajdonná való átmenetet jelöli, s esetenként a tárgy egyes külső tulajdonságainak (például díszítés) megváltoztatásával is járhat; 2. az objektívizálás, az új tárgy már létező tárgykategóriával történő megfeleltetése és egy meghatározott jelentéstartalommal való feltöltése; 3. inkorporáció, a tárgy „helyes” használatához, kezeléséhez szükséges kompetencia megszerzése; 4. transzformáció, melynek során a tárgyat új jelentéssel és kontextussal látják el annak érdekében, hogy újraértelmezve az azt felhasználó közösség részévé válhasson.⁶ A találkozás pillanatában tehát nem az emberek váltanak ki változást a tárgyban, hanem éppen a tárgyak változtatják meg az embereket, hiszen azok pusztán jelenléte átalakítja a társadalmi térről és mozgásokról alkotott felfogást, és arra készíti az embereket, hogy módosítsák társadalmi gyakorlataikat. A kulturális eltulajdonítás folyamata az idegen tárgy strukturált használatát teszi lehetővé, még hozzá a tárgy kontextusának megváltoztatásával. Tehát nem maga a tárgy változik annak materiális értelmében (ugyan különböző manipulációkon áteshet), hanem az embernek a tárgyhoz való viszonya.⁷ Ugyanakkor Stockhammer hangsúlyozza, hogy a kulturális eltulajdonítás folyamata részben a tárgyakhoz kapcsolódó percepciókból tevődik össze, mely régészeti környezetben csupán korlátozottan tanulmányozható. Míg a helyi társadalmi gyakorlatokba történő beillesztésük a régészeti kontextusban is megfigyelhető, addig például az újraértelmezés már jóval nehezebben, az átnevezés pedig szinte egyáltalán nem fogható meg.⁸

Összefoglalva tehát, ahogy arra Maran rámutatott, az idegen elemek vizsgálatakor a hangsúly egyre inkább a használatbavétel, illetve a kulturális

³ Stockhammer 2012: 13–14.

⁴ Stockhammer 2012: 16.

⁵ Hahn 2006: 74.

⁶ Hahn 2005: 107.

⁷ Hahn 2004: 226.

⁸ Stockhammer 2012: 15.

eltulajdonítás módozatainak helyi szinten történő megfogására, valamint azok helyi gyakorlatokba történő beillesztésének módjára, és az ezek által létrejött új kulturális formákra kell helyeződjön.⁹

Mindazonáltal egy tárgy új kulturális közegbe kerülése nem csupán a kulturális antropológia fogalmai mentén értelmezhető, de az irodalomtudomány és a kommunikációelmélet különböző kultúrák érintkezését vizsgáló megközelítései is alkalmazhatók. Így a Maran által megfogalmazott kutatási irány az idegen eredetű elemek befogadásának módja, s a befogadó közösség által adott kulturális válaszok és a recepció során alkalmazott értelmezési keretek vizsgálatával ugyancsak megközelíthető. Az ún. reception studies bizonyos elemeiben párhuzamba állítható a kulturális eltulajdonítás folyamatának Hahn által felsorolt aspektusaival, ugyanakkor elsősorban az idegen jelenség helyi gyakorlatokba történő beillesztésének lehetséges formáira fókuszál, s nem annyira a (régészetileg amúgy is nehezen megfogható) teljes folyamatot, mint inkább annak okait, a miérteket keresi. További előnye, hogy az idegen eredetű tárgyak mellett a nem lokális kulturális elemek és hatások vizsgálatára is alkalmas, s ezáltal összetettebb mintázatok felvázolására is használható. Tehát a reception studies régészetelméleti keretrendszerként történő alkalmazása kulcsszerepet játszhat abban, hogy a különböző tárgyaknak a befogadó kultúrában betöltött eltérő szerepéről képet kaphassunk, és ezáltal magyarázatot adhassunk arra, hogy egyes közösségek miért preferáltak bizonyos tárgytípusokat.

A fent bemutatott megközelítések ellenére a szakirodalom a Selyemúton a Távol-Keletre jutott római leletekre mégis rendkívül leegyszerűsítve csupán luxustárgyakként, esetleg egzotikumokként hivatkozik, anélkül, hogy a fogalmi kereteket pontosítaná, vagy a befogadó közösség szerepét vizsgálná.

E problémákra reflektálva jelen tanulmányban a Kínában és Délkelet-Ázsiában (pontosabban a Kra-földhídon) feltárt római eredetű üvegedények példáján keresztül kívánom bemutatni a reception studies régészeti alkalmazásának lehetőségeit, jelentőségét és buktatóit.

Fogalmi keretek

Különböző kultúrák érintkezésekor a befogadó kultúra egy idegen kultúrát vagy kulturális elemet percepciók sorozatán keresztül érzékel, és ezekre változatos módon reagál.

A percepció kifejezés a latin *percipiō 3 cēpī ceptus (capio)* '1. megfog, megragad, hatalmába ejt; átvesz, kap valamit; beszéd, gyűjt; 3. transl. észre-

⁹ Maran 2012: 64.

vesz, felfog; 4. transl. felfog, megtanul, megért; perf. ismer, tud' szóból származik. A percepció tehát maga az észlelés, érzékelés és felfogás, valamint elmével való megfogás; egy folyamat, mely vizuális és esztétikai, illetve mentális síkon egyaránt végbemehet. Ou megfogalmazásában a percepció a kiválasztás, rendszerezés és értelmezés hármas egységéből épül fel. Az első szakasz a nagy mennyiségű környezeti inger szelektív észlelés mentén való kiszűrése és tapasztalattá történő alakítása, míg a második, rendszerező szakaszban az észlelteket értelmezhető mintázatba való rendezése történik, mely lehetővé teszi a koherens struktúrákba, kategóriákba való illesztést. A harmadik szakasz az értelmezés, mely a kiválasztott és rendszerezett ingereket értelemmel ruházza föl.¹⁰ Noha Ou is hangsúlyozza és elemzi a kulturális háttér befolyásoló szerepét az interkulturális kommunikáció tekintetében, mely elsősorban az egyén szempontjából vizsgálja a fogalmat, a percepció mégis egy aktív, irányított folyamatnak tűnik, hiszen magában foglalja a 'kritikus távolságtartás' (*critical distance*) lehetőségét is. Ennek segítségével a perceptáló személy kiléphet saját kulturális közegének korlátaiból, mely ezáltal a tisztánlátást és a kritikus hozzáállást is lehetővé teszi.¹¹ Ugyanakkor az egyén szintjén túllépve a láttatott tárgy/jelenség felfogása inkább egy passzív, a perceptáló entitás által kevésbé irányítható folyamat, amelyet alapvetően meghatároz, adott esetben akár korlátoz a perceptáló (közösség) kulturális közege. A különböző percepciók tehát sokat elárulhatnak az adott kultúráról.¹²

Továbbá a „látni és látva lenni”-nek mintegy előzménye a láttatva lenni, azaz a perceptált kultúra vagy kulturális elem reprezentációja, mely szintén alapvetően befolyásolja, hogy a perceptáló fél mit és milyen mértékben fog és foghat fel az érzékeltékből. E reprezentáció származhat közvetlenül a forráskultúrától, de indirekt kulturális érintkezés esetén közvetítő kultúrák egész sorozata is alakíthatja, így akár a forráskultúrától függetlenül egy újfajta reprezentációt generálhat.

Mindezek fényében tehát a kulturális percepció inkább a szelektív észlelés, rendszerezés és felfogás hármas egységéből áll, mellyel szorosan összefügg a recepció folyamata. Utóbbi a *receptio, ōnis, f'* (be)fogadás, átvétel' főnévből származik, és Hardwick megfogalmazása nyomán egyfajta cselekvésként is felfogható, mely eltérő kulturális gyakorlatokat foglal magába, és a hagyományos, kölcsönzött, illetve idegen összetett, több aspektusú

¹⁰ Ou 2017.

¹¹ Hardwick 2003: 8. Ugyan a kifejezés a recepció elméleti megközelítése kapcsán került használatra, de a percepció értelmezésnek nevezett szakaszában is alkalmazható.

¹² Például Jandt 2017⁹.

egyensúlyára is kiterjed.¹³ A recepció tehát a percepciók értelmezése, egy adott kultúrára vagy annak elemeire adott válaszreakció, mely szorosan összefügg a különböző kultúrák közötti interakciókkal. E tekintetben tehát a recepció párhuzamba állítható Woolf *Becoming Roman, staying Greek* című tanulmányában foglaltakkal, ahol a Római Birodalom hellenizmusra adott reakcióit az elfogadás (adoptálás), átdolgozás (adaptáció), imitáció, elvetés, valamint elutasítás/tiltás összetett és részben inkohereus keveredéseként határozta meg. Mindezek a csodálat, megbélyegzés és összeegyeztetés ismétlődő retorikáján keresztül a filozófia, irodalom, művészetek, tágabb kontextusban pedig a társadalom és politika válaszmintáit is leképezhetik.¹⁴ Tehát a recepció mechanizmusának részei a transzmisszió (átvitel), a transláció (átültetés) és a kulturális fókusz, amelyhez a nevelés, vallási környezet, tágabb értelemben véve pedig az *exempla*, *imitatio* és *aemulatio* koncepciói is hozzátartoznak.¹⁵ E tekintetben nem csupán a közvetítésre kerülő tárgy vagy ikonográfia, illetve egyéb kulturális elem vizsgálható, de a közvetítés pontos módja és a befogadó kultúra minderre adott válaszreakciói is elemezhetők. Ideális esetben a forráskultúra, a recepció kontextusa és maga a befogadó kultúra is vizsgálható.¹⁶ Olyan kérdések is feltehetőek, mint a mit, mikor, hogyan, hol, miért vagy éppen miért nem? Mi volt az, ami a kulturális kontextusba illesztést lehetővé tette, mi volt az, ami már jelen volt a befogadó kultúrában, amely alapot biztosíthatott az idegen kulturális elem recepciójának? Hogyan lehetséges, hogy bizonyos dolgok abszorbeálásra, mások modifikálásra, vagy éppen negligálásra, esetleg repudációra kerülnek?¹⁷ Mi az, ami érthető, értelmezhető, újra- vagy éppen félreértelmezhető a befogadó kultúra által? E tekintetben tehát, különösen fontos a kulturális szövet,¹⁸ amely az adott jelenséget befogadja, s mely a befogadott jelenséggel kapcsolatos elvárásokat és annak értelmezését is befolyásolja. Az irodalmi recepció fogalmai mentén mindez párhuzamba állítható Jauss *horizon of expectations* kifejezésével, ahol a fogalom egy struktúrát jelent, mely által egy személy a saját történelmi korának megfelelő kulturális kódok és konvenciók alapján felfog, dekódol és megért egy adott szöveget.¹⁹ A recepció által tehát egyes

¹³ Hardwick 2003: 12. A recepció különböző meghatározásáról bővebben Moser 2014.

¹⁴ Woolf 1994: 120.

¹⁵ Hardwick 2003: 15–16.

¹⁶ Hardwick 2003: 10.

¹⁷ Phillips 2005: 39.

¹⁸ Erre Hardwick (2003:10) a *cultural horizon* kifejezést az ógörög *paideia* értelemben használja.

¹⁹ Erről Jauss 1982.

társadalmi értékek és azok tudással és hatalommal való kapcsolatának dinamikája is tanulmányozható.²⁰

Ugyanakkor fontos kiemelni, hogy régészeti tekintetben a fentebb felsorolt tényezők sokszor csupán rendkívül korlátozottan vizsgálhatók. Az alábbiakban kísérletet teszek az idegen befogadásának régészeti aspektusú elemzésére, melyet a Kínában és a Kra-földhídon előkerült római üvegedények példáján keresztül fogok vizsgálni.

Római üvegedények Kínában

A Kínai Népköztársaságban előkerült, idegen eredetű leletek közül a kutatás jellemzően három anyagcsoportot köt a Római Birodalomhoz: üvegtárgyakat, szöveteket és fémedényeket. A római-hellenisztikus jellegzetességeket mutató textilek kivétel nélkül a kulturális és etnikai tekintetben is rendkívül heterogén xinjiangi régióból kerültek elő, s részletes technológiai-stilisztikai elemzésük nélkül készítési helyük jelenleg nem határozható meg minden kétséget kizáróan.²¹ A fémedények közül csupán egy, a beitani 北滩 (Jingyuan 靖远, Gansu tartomány 甘肃省) ezüsttál tekinthető római eredetűnek, a feltehetőleg a Kr. u. 2–3. században készült tárgyat azonban nem a római korban, hanem jóval később, a 6–7. században temethették el,²² így vizsgálata a római tárgyak recepcióját tekintve nem releváns. Ezzel szemben az üvegek mind mennyiség, mind kutatottság tekintetében a legnagyobb tárgycsoportot képezik, melyek római eredetét több esetben anyagvizsgálat is igazolta, s régészeti kontextusuk is ismert. Mindez lehetővé teszi recepciójuk vizsgálatát.

A Kínában feltárt üvegtárgyak legmeghatározóbb csoportját a római eredetű üvegedények alkotják, melyek keltezés és szóródás tekintetében négy nagyobb csoportra oszthatók: a korai üvegedények csoportjára,²³ a Nanjing

²⁰ Hardwick 2003: 11.

²¹ Példákkal lásd Hoppál 2020: 68–69.

²² Juliano – Lerner 2001: 321–322, cat. 115; Sims-Williams 1995; Marshak 2004: 184–185, cat. 90; Hoppál 2020: 67.

²³ A kínai kutatás hosszú ideig feltételezte a Guangxi–Guangdong régió üvegedényeinek hellenisztikus/római eredetét is. Ezek egy részét azok az elsősorban Guangxi tartományban előkerült, jellemzően opak, öntött, vastag oldalfalú üvegedények képezik, melyek feltehetőleg helyben, esetleg regionálisan készülhettek. Ehhez például Borell 2016: 57–65. Guangdong tartomány esetében Hengzhigang 横枝岗 lelőhelyéről három üvegedényt kötnek hagyományosan a Nyugathoz, ezek közül egy esetében készült XRF vizsgálat, mely azonban jellegénél fogva nem alkalmas az edény lehetséges készítési helyének meghatározására. Így a tárgy hellenisztikus eredete csakúgy tartja magát (például Withfield 2018: 34–35, 51), mint helyben-regionálisan készült volta (például Borell 2010: 134–135).

régió leleteire, a kései csoport üvegedényeire, valamint a xinjiangi régió tárgyaira.

A Kínai Népköztársaság keleti részén elhelyezkedő Jiangsu tartomány 江苏省 Hanjiang járásában 邗江县 található Ganquan 甘泉 Shuangshan 双山 lelőhelyének 2. sírjából, valamint Laohudun 老虎墩 lelőhely temetkezéséből előkerült üvegedények tekinthetők a legkorábbi – anyagvizsgálatok alapján (is) – rómainak meghatározható tárgyakként.²⁴ A shuangshani 2. sír rablógödrének betöltéséből egy sötétlila és törtfehér színű, márványozott bordás tál két²⁵ töredéke került elő. (I. tábla/1. kép).²⁶ Míg a laohuduni temetkezés egy csaknem teljesen kiegészíthető, kékes színű, áttetsző pohár töredékeit rejtette.²⁷ A Közel-Keletről számos, a shuangshanihoz hasonló díszített bordástálat ismerünk, Ed-Dûrből nyolc példány is ismeretes, elsősorban opak és áttetsző kék töredékek, melyek opak fehér spirálmintával díszítettek.²⁸ Bahreinben, Shakhoura és Jidd Hafsa falvak között egy előkelő parthus temetkezés rejtett egy ép, lila-fehér színű márványozott példányt.²⁹ A híres begrami kincs pedig a monokróm bordás tálak mellett egy csaknem ép, barna-fehér színű mozaiküveget is tartalmazott,³⁰ de Whitehouse ugyaninnen további márványozott példányokat is említ.³¹ A shuangshani 2. sír tulajdonosaként a kutatás Liu Jinget 刘荆,³² a Keleti Han-dinasztia (Kr. u. 25–220) császárának, Guang Wudinek 光武帝 (Kr. u. 25–57) egyik fiát jelöli meg. A források³³ alapján nem sokkal apja 57-ben bekövetkezett halála után Liu Jing sikertelenül lázadt idősebb bátyja, az új uralkodó ellen, amelynek következtében 67-ben öngyilkosságra kényszerítették. Halálának dátuma szolgál a márványozott üvegtál Kínába érkezésének *terminus ante quem*jeként. Ugyan a gyengébb kivitelű, provinciális termékek gyártása hosszú ideig folyt, a Mediterraneumban készült példányok viszonylag szűk időkeretek, a Kr. e. 1. század–Kr. u. 1. század közé keltezhetők.³⁴ Mindezt figyelembe véve a shuangshani üvegedény gyártása és eltemetése között valószínűleg csupán rövid idő telhetett el.

²⁴ Gan 2005: 247; Borell 2010: 134; Borell 2016: 57–65.

²⁵ A leírás szerint három töredék, azonban csak kettőről közöl adatokat.

²⁶ Az ásatási jelentés: Nanjing Bowuyuan 1981.

²⁷ Az ásatási jelentés: Yangzhou Bowuguan 1991.

²⁸ Whitehouse 2000: 96–98.

²⁹ Simpson 2000: 34; During Caspers 1974: 148, fig. 5a.

³⁰ Aruz – Fino 2012: 55.

³¹ Whitehouse 1989: 96.

³² Guang Ling hivatali pecsétje 1981-ben került elő a sír rablógödréből. Nanjing Bowuyuan 1981: 9.

³³ 後漢書四十二卷光武十王列傳第三十二

³⁴ Grose 1979; Stern – Weinberg 2009.

A shuangshanitól csupán néhány kilométerre délnyugatra elhelyezkedő laohuduni temetkezés üvegphara jóval általánosabb formának tekinthető, tulajdonosát pedig az ásatási jelentés Liu Jing kiemelkedően magas rangú hivatalnokaként interpretálja, s a sírt a Kr. u. 1. század közepére, esetleg egy emberöltővel későbbre keltezi.³⁵

A két ganquani lelet mellett egy harmadik, Luoyangból 洛阳 előkerült üvegedény is a korai csoportba sorolható. Az 1987-ben, egy a Keleti Handinasztia időszakára keltezhető temetkezésből feltárt, sárgászöldes színű, fehér spirálszáldíszű illatszeres üvegcese kontextusáról nincs rendelkezésre álló adat,³⁶ s a tárgyról anyagvizsgálat sem készült, azonban az az Augustuskor jellegzetes üvegedényeinek típusába tartozik.³⁷

A Róma Birodalomhoz kötött üvegedények mind időben, mind térben megközelítőleg zárt egységet alkotó csoportja a Jiangsu tartománybeli Nanjing 南京市 város régiójában feltárt temetkezésekből került elő. Keltezésük hozzávetőlegesen megegyezik: a Hat-dinasztia (222–589) – azon belül is a Keleti Jin-dinasztia (317–420) – időszakára datálhatók. A gazdasági szempontból rendkívül jelentős, a Jangce-delta zónájába tartozó terület a Keleti Jin-dinasztia egykori fővárosával, Jiankanggal 健康 azonosítható. Az 4–5. század zavaros időszakában azonban a Nanjing régióban összpontosuló államhatalom nem tudta korlátozni a vagyonos családok birtokainak nagyságát, s jelentős katonai erejüknek köszönhetően kezükbe vették a tényleges irányítást. A Wang, Xie és Gao családok tagjai, az ún. *haomen jiazuk* 豪门家族 váltották egymást a legfontosabb pozíciókban, és nem csupán életükben, de haláluk után is vetélkedtek egymással.³⁸ Az egykori főváros környékén koncentrálódó temetkezéseik a hatalomért való versengés mementójaként szolgálnak, s reprezentáció tekintetében gyakran a császári családdal vetekedtek.³⁹

Nanjing régióból nemcsak római, de Szászánida üvegedények is előkerültek, s a terület tér- és időbeli lehatároltsága lehetővé teszi a római és Szászánida importok recepciójának, illetve az azokat birtokló réteg társadalmi státuszának összehasonlítását is.

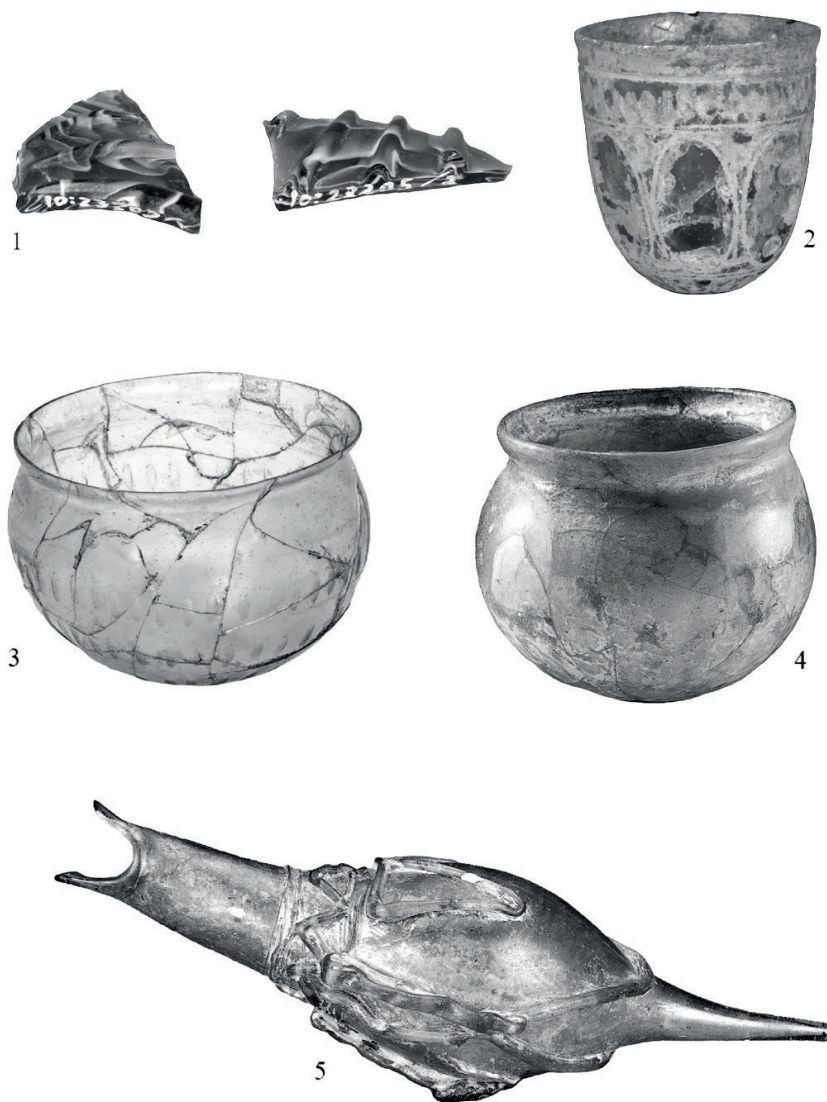
³⁵ Yangzhou Bowuguan 1991.

³⁶ Vö. a tárgyat publikáló katalógussal: Luoyang shi wenwu gongzuodui 1990: fig 50; An 2004: 113; An 2016: 2.

³⁷ Erről lásd még Hoppál megjelenés alatt.

³⁸ Hua 2003: 283.

³⁹ Hua 2003: 283–285.

I. tábla

1. kép: Márványozott bordástál töredékei a shuangshani 2. sírból. (© Nanjing Bowuyuan)
2. kép: A xiangshani 7. sír üvegpohara (Nanjingshi Bowuguan 2004: 96. alapján)
3. kép: A xianheguani 6. sír gömbös testű üvegedénye. (Nanjingshi Bowuguan 2004: 43. alapján)
4. kép: A fuguishani 4. sír üvegedénye. (Nanjingshi Bowuguan 2004: 42. alapján)
5. kép: Feng Sufu sírjának állatalakú üvegedénye. (Liaoningsheng Bowuguan 2015: Plate 30 alapján)

Összesen öt temetkezés üvegmellékletét azonosították rómaiként:⁴⁰ a qilundianjichangi 汽轮电机厂⁴¹ 2. sír⁴² üvegtöredékei, a Nanjing Egyetem Északi Campusán⁴³ előkerült temetkezéséből ismert töredékek, a xiangshani 象山 7. sír két üvegpohara,⁴⁴ a Shangfanglicun Yanshan sír 上坊李村岩山 töredékei,⁴⁵ valamint a shimenkani 石门坎乡 temetkezés töredékei sorolhatók e kategóriába. Míg az első négy temetkezés esetében anyagvizsgálati eredmények támasztják alá az üvegedények római eredetét,⁴⁶ addig a shimenkani töredékek elvesztek, s a lelőhelyről készült ásatási jelentés – amelyet 1958-ban publikáltak – sem közöl a tudományos igényeket is kielégítő információt a feltárt üvegtöredékekről, így tágabb összefüggések levonására nem alkalmas⁴⁷ A fenti leletek mindegyike facettált díszű, melyek közül kiemelkedik a xiangshani 7. sír két, formailag megegyező, de színárnyalat tekintetében kissé eltérő üvegpohara. (I. tábla/2. kép) Az egyik, ép példány a férfi váz koporsója előtt helyezkedett el, míg a másik, restaurált darab az egyik női sír közeléből került elő. Mindkét tárgy egy-egy öblösödő pohárforma, melynek pereme alatt bekarcolt vonalminta, valamint függőleges oválisok alkotta kompozíció, hasán hét ellipszis alakú, aljánál elvékonyodó facettálás látható.⁴⁸ Talán inkább római eredetű lehet⁴⁹ a korábban a Szászánida Birodalomhoz kötött,⁵⁰ a xianheguani 仙鹤观 6. sírból⁵¹ előkerült, gömbös testű, facettált edény is (I. tábla/3. kép), amelynek igen közeli párhuzama egy 1927-ben feltárt karanisi töredék (27/C 54 E/01 Mich. 6193).⁵² Ezzel szemben a korábban római eredetüként meghatározott, a fuguishani 富贵山 4. sírből⁵³ előkerült gömbös testű, a has alsó részén az edény testéből kialakított bordákkal ellátott tál feltételezhetően a Szászánida üvegművesség terméke lehet.⁵⁴ (I. tábla/4. kép) Máshol, mint például a guojiashani 郭家山

⁴⁰ Elsősorban An Jiayao, Gan Fuxi és Wang Zhigao munkáiban (An 1984: 444; Gan 2005: 246–252; Wang 2011).

⁴¹ Mivel a temetkezés Mufushanhoz 幕府山 és Beigushanhoz 北固山 is közel fekszik, a különböző publikációkban gyakran mufushani 2. sír, illetve beigushani 2. sírként hivatkoznak rá. Például: Jiang 1992: 102; Borell 2016: 46, 53.

⁴² Az ásatási jelentés: Nanjingshi Bowuguan 1983.

⁴³ Az ásatási jelentés: Nanjing Daxue Lishixi Kaoguzu 1973.

⁴⁴ Az ásatási jelentés: Nanjingshi Bowuguan 1972.

⁴⁵ Wang 2011: 57.

⁴⁶ Wang 2011: 59.

⁴⁷ Li – Tu 1958: 66.

⁴⁸ Nanjingshi Bowuguan 1972: 33–34.

⁴⁹ Hoppál 2016: 104–105; Borell 2016: 54.

⁵⁰ Például: Wang 2011: 58.

⁵¹ Az ásatási jelentés: Nanjingshi Bowuguan 2001.

⁵² Harden 1936: 31; 120.

⁵³ Nanjingshi Bowuguan 2001.

⁵⁴ Hoppál 2015/2016: 72; Borell 2016: 55.

13. sír⁵⁵ üvegtörédei esetében további anyagvizsgálatokra lenne szükség a tárgyak készítési helyének meghatározása érdekében.⁵⁶

Noha a Nanjing régió importjai Szászánida vagy római eredetű tárgyként való elkülönítése pusztán stilisztikai alapon rendkívül problematikus, a leleteket birtokló prominens személyek mindegyike a császári család vagy annak közvetlen környezetébe tartozott, egy jól körülhatárolható, zárt rétegbe. A Nanjing-csoport áttetsző üvegedényeinek szociokulturális kontextusa tehát származási helyüktől függetlenül hasonló, amely arra utal, hogy a Szászánida és római üvegedények recepciója – legalábbis a vizsgált időszakban – megegyezhetett.

Hasonló mintázat látható az ún. kései csoport üvegedényeinek esetében is. E csoportba hat (eredetileg hét) üvegedény tartozik, melyek kivétel nélkül 5–6. századi, észak-kínai temetkezésekből kerültek elő. Leghíresebb Feng Sufu 冯素福 Xiguanyingziben 西官营子 (Beipiao 北票县, Liaoning tartomány 辽宁省) található sírja,⁵⁷ mely összesen öt, részben különböző készítési helyű üvegedényt tartalmazott. Az eltemetett az Északi Yan-dinasztia 北燕 (409–436) császári minisztere 宗室大臣 és az uralkodó, Feng Ba 冯跋 császár öccse volt, aki 415-ben hunyt el. Az üvegtárgyak közül magasan kiemelkedik egy zöldes színű, unikális kacsa alakú – vagy esetleg valamiféle tengeri élőlényt ábrázoló⁵⁸ – edény, mely a késő római üvegművesség terméke lehetett.⁵⁹ (I. tábla/5.kép) A sír további három ép, díszítetlen üvegedényt és egy talpgyűrű töredéket rejtette,⁶⁰ melyek közül csupán egy esetében készült anyagvizsgálat. Az elemzett zöldes színű, gömbös testű, behúzott peremű tál a Közel-Keleten, esetleg Közép-Ázsiában készülhetett.⁶¹

Az Északi Wei-dinasztia 北魏 (386–534) katonai- és hivatalnokrétegének több jelentős tagját adó Feng család houtuncuni 后屯村 (Jing megye 景县, Hebei tartomány 河北省) temetkezései szintén tartalmaztak áttetsző üvegedényeket. A sírokat 1948-ban falusiak fedezték föl, a leletmentés azonban csak 1955-ben zajlott, így dokumentációjuk szegényes, a temetkezésekből származó leletek jellemzően tárgycsoportonként kerültek – meglehetősen sematikus módon – közlésre.⁶² A legismertebb lelet(ek)et Feng Monu 封魔奴, a 483/484-ben elhunyt, majd 521-ben újratemetett hivatalnok sírjában

⁵⁵ Az ásatási jelentés: Nanjingshi Bowuguan 2008.

⁵⁶ Hoppál 2015/2016: 73; Borell 2016: 55.

⁵⁷ A temetkezés teljeskörű elemzéséből született monográfia: Liaoningsheng Bowuguan 2015.

⁵⁸ Chen 2007: 51.

⁵⁹ Ehhez lásd még Hoppál 2020: 65.

⁶⁰ An 2015.

⁶¹ Gan 2005: 247; Gan 2007: 93.

⁶² Zhang 1957.

fedezték fel. An Jiayao, az üvegtárgy(ak) újraközlője két, későbbi munkáiban pedig négy üvegedényről ír, melyek közül csupán egyről, egy zöldes színű, egyszerű üvegtájról közöl részletesebb adatokat.⁶³ Ugyan a tárgyon végzett XRF vizsgálat római eredetet valószínűsít,⁶⁴ készítési helye nem dönthető el minden kétséget kizáróan.⁶⁵

Ezzel szemben a Xinjiang régiójában talált római eredetű üvegleletek régészeti háttere a fentiekől meglehetősen eltérő, hiszen nemcsak sírokból, de telepkontextusból szintén kerültek elő üvegek.⁶⁶ Ilyen például a loulani 楼兰 (Ruoqiang megye 若羌县) LA teleprészletről származó világos színű, facettált üvegtöredék (80LBC:180A),⁶⁷ melynek római eredetét anyagvizsgálat is alátámasztja.⁶⁸ Zhagunluke 扎滚鲁克 (Qiemo megye 且末县) 49. sírjából előkerült, feltehetőleg a 3–4. században készült⁶⁹ facettált üveg-pohár a legújabb anyagvizsgálati eredmények szerint szintén inkább a Római Birodalomhoz köthető,⁷⁰ mely felveti a korábban Szászánidának vélt,⁷¹ de a Zhagunluke sírban talált példányhoz rendkívül hasonló két yingpani 营盘 (Yuli megye 尉犁县) üvegedény római eredetét is.⁷²

A különböző xinjiangi lelőhelyekről nem csupán üvegedények, de római anyagösszetételű üvegyöngyök is előkerültek, elsősorban díszített, illetve arany- és ezüst fóliagyöngyök.⁷³ Ezzel szemben Kína egyéb területein ez idáig csupán Hepu régiójából kerültek elő a római időszakra keltezhető,⁷⁴ a mediterraneumi régióra jellemző összetételű nátronüvegből készült, a xinjiangiakkal ellentétben rendkívül egyszerű kiviteli gyöngyök.⁷⁵ Így például Liaowei 寮尾 (Hepu 合浦县, Guangxi tartomány 广西省) a Keleti Han-dinasztia kései időszakára keltezhető temetőjének 17. sírjából egy 19 opak, kék színű gyöngyökből álló gyöngysor,⁷⁶ míg Jiuzhiling 九只岭

⁶³ An 2005: 116–117; An 2016: 4.

⁶⁴ An 2016: 4; An 2002: 50–51.

⁶⁵ Ehhez lásd Hoppál 2020: 66; Chen 2007: 50.

⁶⁶ Emellett számos, anyagvizsgálatok alapján római eredetű, azonban kontextus nélküli szórvány is ismert a területről (Hoppál 2015: 140–144).

⁶⁷ Az ásatási jelentésben: Xinjiang Loulan Kaogudui 1988: 18.

⁶⁸ Li et al. 2007: 154, 166.

⁶⁹ Zhao 2014.

⁷⁰ Cheng et al. 2011.

⁷¹ Yu 2010: 195.

⁷² Ezek gyártóhelyét Lin a Fekete-tengerhez köti, s úgy véli, római nyersanyagból, esetleg római edények újrafelhasználásával készülhettek (Lin 2017).

⁷³ Például Niya 尼雅 (Mingfeng megye 民丰县) és Shanpula 山普拉 (Luopu megye 洛浦县). Ezekről részletesen: Hoppál 2020: 68.

⁷⁴ Korábbi, feltehetőleg a Mediterraneum térségéből származó gyöngyök mind Xinjiangból, mind Kína más területeiről ismertek (Lü et al. 2021).

⁷⁵ Xiong 2014: 1233.

⁷⁶ Az ásatási jelentésben: Guangxi wenwu kaogu yanjiusuo et al. 2012: 532, 538, 539.

(Hepu 合浦县, Guangxi tartomány 广西省) kora Keleti Han-kori temetőjének 5. sírjából egy üveg és egyéb gyöngyökből álló gyöngysor került elő.⁷⁷ A xinjiangi gyöngyökkel ellentétben a hepui példányok egyértelműen tengeri útvonalon jutottak el Kínába, így a tény, hogy Délkelet-Ázsiában, pontosabban a Kra-földhídon, római nyersanyagból helyben is készültek üvegyöngyök (részletesen alább), felveti a hepui darabok regionális-kontinentális készítési lehetőségét is. E problémákat figyelembe véve az üvegyöngyök nem alkalmasak az idegen recepciójának vizsgálatára, így az alábbiakban csupán az üvegedényekre fogok kitérni.

A római üvegedények társadalmi kontextusa Kínában

Noha a Xinjiangtól keletre előkerült római, Szászánida, esetleg ázsiai eredetű, vékony oldalfalú, (többnyire) áttetsző üvegedények anyagvizsgálati eredmények nélkül, pusztán stilisztikai és formai alapon történő elkülönítése rendkívül problematikus, kontextusuk meglehetősen hasonló: a rendelkezésre álló adatok alapján tulajdonosaik az 1–5. századi kínai társadalomban egyaránt kiemelkedően magas pozíciót töltöttek be, s a gazdasági hatalmon túl jelentős *auctoritas* és *potestas* birtokosai is voltak. Így, míg a shuangshani temetkezés tulajdonosa Liu Jing, Guangwu császár fiatalabbik fia,⁷⁸ addig a laohuduni síré egy Liu Jing generációjához kötött márki (hou 侯) vagy valamely más tekintélyes hatalommal rendelkező miniszter (chen 臣) lehetett.⁷⁹

A Nanjing-kör üvegedényeinek esetében rendkívül hasonló a helyzet, a qilundianjichangi sír a Jin-dinasztia ötödik uralkodója, Sima Dan 司马聃 (343–361), azaz Mudi 穆帝 végső nyughelye volt,⁸⁰ a Nanjingi Egyetem Északi Campusán feltárt temetkezés tulajdonosa pedig szintén a Sima család tagja lehetett,⁸¹ akárcsak a fuguishani 4. sír eltemetettje.⁸² A xiangshani 7. sír tulajdonosát a 322-ben elhunyt Wang Yiben 王廙 látják,⁸³ aki a Keleti Jin-dinasztia jelentős katonai hivatalnoka volt, s közeli rokonságban állt a császári családdal. Mindemellett korának egyik legkiemelkedőbb kalligrafi-kusa, költője, gondolkodója is volt.

⁷⁷ Ásatási jelentés: Guangxi zhuangzu zizhiqu wenwu gongzuodui – Hepu xian bowuguan 2003: 74.

⁷⁸ Nanjing Bowuyuan 1981: 9.

⁷⁹ Yangzhou Bowuguan 1991.

⁸⁰ Nanjingshi Bowuguan 1983: 315.

⁸¹ Jiang 1992: 104.

⁸² Nanjingshi Bowuguan – Nanjingshi Xuanwuqu Wenhaju 1998: 47.

⁸³ Nanjingshi Bowuguan 1972: 34.

A xianheguani 6. sír feltehetőleg Gao Kui 高悝 és feleségének nyughelye lehetett. Gao Kui a források szerint a Keleti Jin-dinasztia fővárosának egyik legmagasabb rangú hivatalát, a Danyangyin 丹杨尹 tisztséget birtokolta, s a dinasztia adminisztrációját irányító prominens személyiségek közé tartozott. Rangját, temetkezésének méreteit, mellékleteit tekintve Gao Kui sírját az ásatási jelentés a xiangshani Wang Yi végső nyughelyével állítja párhuzamba.⁸⁴ A guojiashani 13. sír eltemetettjei pedig Wen Songzhi 温嵩之 – aki a császári tanács tagja és egyben az uralkodó szállításáért felelős lovasság előljárója is volt – és hitvese, a Shan klánbeli 山氏 Henei 河内 lehettek.⁸⁵

A xiguanyingzi-i üvegedények tulajdonosa Feng Sufu már a Korai Yan (337–370) idején magas rangú hivatalnokaként szolgált, majd bátyjával, unokatestvérével és Gao Yunnal, a későbbi császárral sikeresen fosztották meg trónjától a Korai Yan-dinasztia uralkodóját. Bátyja, 409-ben bekövetkezett hatalomra lépésekor az Északi Yan-állam (409–436) császári miniszteri posztját töltötte be.⁸⁶ A houtuncuni Feng Monu pedig sírfelirata alapján Jizhou kormányzója (Jizhou cishi 冀州刺史),⁸⁷ Bohai hercege (Bohai dinggong 渤海定公), s a Weigushichijie 魏故使持节 hivatal viselője is volt egyben. A rendkívül előkelő tisztséget betöltők a császár közvetlen parancsainak végrehajtói és egyben az igazságszolgáltatás legfelső fokán álló katonai hivatalnokok voltak a 4–6. század során.⁸⁸

Ugyan a luoyangi, a shimenkani és a yanshani temetkezések tulajdonosairól nincsenek rendelkezésre álló adatok, a sírok leírása és mellékletei alapján illeszkednek a fent felvázolt mintázatba.

A fent bemutatott temetkezések közös vonása azok nagyfokú rablottsága is, mely Kína-szerte komoly probléma. Ennek ellenére az üvegedényeket a fosztogatók megkímélték, ami arra utal, hogy a sírrablók számára ezek a tárgyak kevésbé hasznosíthatók lehettek, s nem bírtak gyakorlati értékkel. Ugyanakkor többet a rablógödörökben vagy azok közvetlen közelében fedeztek föl, így a shuangshani márványozott töredékek a rablógödör betöltéséből kerültek elő,⁸⁹ akárcsak a qilundianjichangi 2. sír töredékei,⁹⁰ míg a guojiashani 13. sír esetében az üvegtöredékek a rablójarat közelében fekvő burkolótéglákon helyezkedtek el.⁹¹ Mindez arra utal, hogy egy részüket egyértelműen megbolygatták.

⁸⁴ Nanjingshi Bowuguan 2001: 40.

⁸⁵ Nanjingshi Bowuguan 2008: 24.

⁸⁶ Li 1973: 11.

⁸⁷ A terület Hebei provincia Hengshui városában található.

⁸⁸ Zhang 1957: 30–33.

⁸⁹ Nanjing Bowuyuan 1981: 11.

⁹⁰ Nanjingshi Bowuguan 1983: 321.

⁹¹ Nanjingshi Bowuguan 2008: 23.

A fent bemutatott temetkezések státuszának meglehetősen uniformitása arra utal, hogy a nyugati import üvegedények jelentősége Kelet-Kínán belüli lelőhelyüktől függetlenül hasonlóan számottevő lehetett. Továbbá, ahogy Kieser a Keleti Jin-dinasztia (317–420) vonatkozásában rámutat, ezek és más rendkívül nehezen beszerezhető egzotikumok a császári udvarba vitt, majd onnan a császár közvetlen köréhez tartozó elit számára szétosztott követéségi ajándékok, esetleg ritka kereskedelmi áruk lehettek.⁹² Ezzel szemben a xinjiangi régióból előkerült üvegtárgyak esetében információ hiányában nem vonhatók le azok társadalmi kontextusára vonatkoztatható következtetések. Ugyanakkor az a rendelkezésre álló adatok alapján is egyértelmű, hogy a Kína keleti sávjában előkerült tárgyakétól eltérően az jóval heterogénebb lehetett.

A Kínában előkerült római üvegedények lehetséges percepciói Xinjiangtól keletre

Míg a régészeti leletek önmagukban legtöbbször csak közvetve, azok recepciójának vizsgálata által engednek következtetni arra, hogy a befogadó kultúra miképpen perceptálta az egyes tárgyakat, addig más forráscsoportok (szövegek, képi források) bevonásával esetenként a percepció közvetlenül is felvázolható. Az áttetsző üvegedényekről szóló kínai források éppen ilyen lehetőséget biztosítanak, s egyben a nyugati import üvegedények tulajdonsaival kapcsolatban a régészeti emlékanyag alapján levonható következtetésekkel is összhangban állnak.

Így a 6. század derekán keletkezett Luoyang Qielanji 洛陽伽藍記, avagy A buddhista kolostorok Luoyangban leírja, hogy a Sárga-folyó völgyének leghatalmasabb, és leggazdagabb embere, Wang Chen gyakorta találkozott a császári család tagjaival, kiknek legféltettebb kincseivel, jåde-, kristály-, achát- és áttetsző üvegtárgyaival hancegett. A különleges kivitelezésű, mesés kincsek a szöveg szerint a Xiyuból 西域 érkeztek.⁹³

Az áttetsző üvegtárgyak kiemelkedően magas rangú tulajdonosairól további szemelvények is megemlékeznek. A Jin shu 晉書 Cui Hong életét bemutató fejezete a császár birtokában található üvegedényről ír, amelyekbe kedvenc ételeit tartotta.⁹⁴ Az 5. században szerkesztett Shishuo xinyu 世說新

⁹² Kieser 2019: 24; Borell 2016: 56.

⁹³ 洛陽伽藍記 卷四.

⁹⁴ 晉書卷四十五 列傳第十五.

語 pedig lejegyzí, hogy mikor egy alkalommal a császár meglátogatta Wang nevű hivatalnokát, üvegedényekbe szolgálták föl a frissítőt.⁹⁵

Az üvegek kiemelkedő megbecsülésének okaira ugyancsak a Shishuo xinyu világít rá. A történet szerint egy alkalommal, mikor a herceg udvari hivatalnokaival iszogatott, magasra emelve üvegpoharát, arról kérdezte Zhou Boren nevű előkelőjét, hogy az ivóedény mives metszése teszi-e azt értékessé. Boren azonban azt válaszolta, hogy az üvegedény szépségét áttetszősége adja, s ez teszi értékessé a poharat.⁹⁶

A Nyugati Jin-dinasztia (265–316) kiemelkedően magas rangú hivatalnoka, Fu Xian 傅咸 (239–294) fu a koszos zhi edényhez (Wuzhi fu 汚厄賦) című versének⁹⁷ főszereplője pedig ajándékba kapott üvegpoharát ugyan nagy becsben tartotta, ám mikor gyermeke a koszos földre ejtette, a tárgy elvesztette áttetszőségét, s így értékét is.⁹⁸ A Nyugati Jin-dinasztia elismert költője, Pan Ni (250?–311?) fu az üvegtálhoz (Liuliwan fu 琉璃碗賦) című versében szintén az áttetsző tárgyak szépségéről értekezik.⁹⁹

Emellett a nyugati import üvegeket említő, az 1–6. századra keltezhető történeti munkák, értekezések és irodalmi alkotások közös vonása, hogy – amennyiben megnevezik a tárgyak készítési helyét – több alkalommal Daqint 大秦 (mely kontextustól függően a Római Birodalmat, esetenként pedig a hellenisztikus civilizációt jelölte), vagy azzal kapcsolatba hozható helyet neveznek meg origóként.¹⁰⁰ Így a 3–5. század között keletkezett Xuanzhongji 玄中記 daqini ötszínű,¹⁰¹ a részletes Daqin-fejezettel rendelkező hivatalos történetíró munkák pedig tízszínű üvegekről írnak.¹⁰²

A fent bemutatott szemelvények alapján az üvegedényeket ritka, különleges és nagy becsben tartott tárgyaknak látták, melyek különlegességét elsősorban áttetszőségük adta. A tárgyak származási helyeként gyakran a mesés nyugatot jelölték meg, s többször is az általuk ismert világ legnyugatibb pontjához, Daqinhez kötötték őket. Mindezekon túl a feljegyzésekből kitűnik, hogy e ritka tárgyak csupán a kínai társadalom legfelső rétegén belül elhelyezkedő szűk körhöz jutottak el: a császárhoz és közvetlen környeze-

⁹⁵ 世說新語 汰侈 第三十.

⁹⁶ 世說新語排調篇 第二十五.

⁹⁷ A fu irodalmi kifejezés, szabadabb ritmusú, zömében hét szótagos sorokból álló, igen népszerű versformát jelöl.

⁹⁸ 藝文類聚七十三, illetve An 2002: 57.

⁹⁹ 藝文類聚七十三 又八十四 潘尼 琉璃碗賦.

¹⁰⁰ Például Futóhomok, azaz Liusha Pan Ni versében. 藝文類聚七十三 又八十四 潘尼 琉璃碗賦.

¹⁰¹ 玄中記.

¹⁰² Például a Hou Han shu és különösen a Wei lüe 後漢書:卷八十八西域傳第七十八 és 三國志:魏書三十 烏丸鮮卑東夷傳第三十.

téhez. Tehát az írott források alapján is feltételezhető, hogy az üvegedények birtoklásához a jelentős vagyonon túl kiemelkedően magas státusz elérésére is szükség lehetett.

Római üvegedények a Kra-földhídon

A Kínában tapasztaltakkal ellentétben Thaiföldön és Malajziában a római eredetű tárgyak változatos típusai kerültek elő, nem csupán üvegedények és üvegyöngyök, de római eredetű gemmák, pénzek és amphoratorédek is. Ugyanakkor a szakirodalomban rómaiként hivatkozott tárgyak újravizsgálata elengedhetetlen, hiszen számos esetben már bizonyították, hogy az eredetileg rómainak hitt lelet valójában nem az Imperium területén készült.¹⁰³ A római eredetüként (újra)meghatározott tárgyak száma ennek ellenére is szembetűnő, több mint három tucat, mely a teljes délkelet- és kelet-ázsiai térségben kiemelkedőnek számít. Emellett helyben/regionálisan készült, nyugati (római-hellenisztikus) elemeket különböző mértékben felhasználó tárgyakkal is számolhatunk, melyek Kínában csupán jóval később, a bizánci időszakban jelennek meg. Mind a római eredetű, mind a római jellegű leletek lelőhelyei a Kra-földhídon sűrűsödnek, elsősorban hét lelőhelyen: Khao Sam Kaeo (Chumphon, Thaiföld), Tha Chana (Surat Thani, Thaiföld), Aw Gyi, Maliwan (Kawthaung, Tanintharyi, Mianmar), Bang Kluai Nok, Phu Khao Thong (Ranong, Thaiföld) és Khlong Thom (Krabi, Thaiföld) – ugyan ez utóbbi a Kra-földhídtól kissé délebbre helyezkedik el.¹⁰⁴

Datálás tekintetében a már újravizsgált tárgyak három nagyobb csoportba oszthatók. A legkorábbi, bizonyosan római eredetű leletek a Kr. e. 1. század eleje–Kr. u. 1. század eleje közé keltezhetők, üvegedények és minőségi gemmák sorolhatók ide. A Kr. u. 1. század második fele és a Kr. u. 2. század eleje közé keltezhető tárgyak elsősorban gemmák, de ide tartozik a két, Thaiföldön felfedezett római pénz egyike,¹⁰⁵ egy átfűrt Domitianus *aureus* is.¹⁰⁶ A harmadik csoportba kevésbé minőségi, a Kr. u. 2. század második fele és a Kr. u. 3. század eleje közé keltezhető gemmák sorolhatók.¹⁰⁷

¹⁰³ Például a gyakran római pénzként hivatkozott, de valójában helyben készült pénzadaptációk Óc Eoból. Lásd Borell 2008: 170–172.

¹⁰⁴ A lelőhelyekről sorrendben: Bellina (ed.) 2017; Srisuchat et al. 1987; Bellina et al. 2018; Chaisuwan 2011; Veraprasert 1992.

¹⁰⁵ A másik római érmet, Victorinus 269/270-ben kibocsátott *antoninianusa* a Kra-földhídtól északra, U Thongból származik, feltehetőleg azonban posztrómainak tekinthető. Lásd például: Hoppál 2023.

¹⁰⁶ Borell 2019.

¹⁰⁷ A különböző csoportokról részletesen lásd Hoppál megjelenés alatt.

A római eredetű üvegedények elsősorban az első, korai csoportra keltezhetők, melyek egy része – egyszerű és díszített töredékek egyaránt – a Kr. e. 3/2–Kr. u. 2/3. század közé keltezett Phu Khao thongi telepről került elő. A kvalitásos darabok közé tartoznak a spirál- és virágmintával díszített mozaiküvegek, melyek a mediterraneumi térségre jellemző üvegösszetételű anyagvizsgálatok is alátámasztják.¹⁰⁸ Borell ezeket a jellemzően zöldes alapszínnel és sárga díszítéssel rendelkező öntött, eredetileg talán gömbös testű edényekhez tartozó, esetenként meglehetősen apró töredékeket a Kr. e. 1. század második fele– Kr. u. 1. század eleje közé keltezi.¹⁰⁹ Így például egy alig 2 cm hosszúságú, zöldes alapon sárga spirálokkal díszített, eredetileg egy gömbös testű edény oldalfalából származó darabot.¹¹⁰ Számos, különböző kivételű mozaiküveg-töredék mellett¹¹¹ egy bangkoki magángyűjtemény, a Suthi Ratana Foundation több, Phu Khao Thong lelőhelyű, Kr. u. 1. század első felére keltezhető, fehér fonalháló mintával díszített, úgynevezett *reticella* üvegtöredéket is tartalmaz, melyek közül a legnagyobb példány mérete 2,8 x 2,1 cm.¹¹² (III. tábla/1. kép) A díszítetlen töredékek jellemzően zöldes színűek, melyek között oldal- és peremtöredékek egyaránt megtalálhatók, s melyek a mozaiküvegekhez hasonlóan a Mediterraneumra jellemző összetételű nátronüvegek.¹¹³ (II. tábla/1. kép) Mindezekon kívül üveggyöngyök, valamint mozaiküvegek készítéséhez használt, barnás színű nyersüveg töredékek, illetve üveghulladékok is előkerültek római és posztrómai időszakból egyaránt.¹¹⁴ (II. tábla/3–4. kép)

Phu Khao Thong mellett az időszámításunk előtti századokban induló Tha Chana-i telepről is több, apróbb üvegtöredék származik. Így például egy zöldes színű, sárga vonaldíszítéssel rendelkező, alig néhány milliméteres mozaiküveg, mely szintén a Suthi Ratana Foundation gyűjteményében található.¹¹⁵ Ugyancsak Tha Chana-i lelőhelyűek azok az anyagvizsgálati eredmények alapján is római eredetű, eredetileg egy opak, vörös, öntött, 7,6 cm becsült szájátmérővel rendelkező üvegtálhoz tartozó peremtöredékek, melyek feltehetőleg a Kr. e. 1. század végére–Kr. u. 1. század elejére datálhatók.¹¹⁶

¹⁰⁸ Chaisuwan – Naiyawat 2009: 96; Chaisuwan 2011: 87; Dussubieux et al. 2012: 310–311, table 24.1; Lankton – Gratuze 2019: 73.

¹⁰⁹ Borell et al. 2014: 106; Borell 2016: 48–49.

¹¹⁰ Chaisuwan – Nairat 2009: 99; Borell 2016: 49, fig. 3.2.

¹¹¹ Ezek egy része az anyagvizsgálati eredmények alapján római eredetű: Lankton – Gratuze 2019: 74, fig. 3.

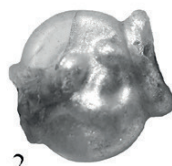
¹¹² Pongpanich 2019: 68; Borell 2015: 51, fig. 9; Borell 2019: 63, fig. 6.

¹¹³ Dussubieux et al. 2012: 311. Ugyan ezek egy része inkább posztrómai. Dussubieux szóbeli közlése.

¹¹⁴ Dussubieux et al. 2012: 309.

¹¹⁵ Borell 2015: 51, fig. 8; Borell 2019: 63, fig. 5.

¹¹⁶ Borell et al. 2014: 105–106, fig. 9; Borell 2016: 49, fig. 3.3.

II. tábla

1. kép Római üvegtöredék Phu Khao Thong lelőhelyről (© Laure Dussubieux)
2. kép Aranyfólia gyöngy Aw Gyiból (© Bérénice Bellina)
- 3–4. kép Mozaiküveg készítéséhez használt tömbök Phu Khao Thong lelőhelyről (© Laure Dussubieux)
- 5–6. kép Megegyező összetételű üvegtöredékek Aw Gyiból és Maliwanból

A francia–thai és a francia–mianmari régészeti együttműködés eredményeként jól dokumentált ásatásokból is kerültek elő üvegtöredékek. Ilyen például Khao Sam Kaeo lelőhely, ahol két apró, kékes színű, mediterraneumi összetételű üveg(edény)töredéket hoztak felszínre,¹¹⁷ még hozzá a különböző, nem lokális (elsősorban Dél-Ázsiából importált) kézműves tevékenységnek otthont adó, de erőteljesen bolygatott, Hill 4-en nyitott egyik kutatóárokából. A töredékek méretüknél fogva nem keltezhetőek (méretük 1,8 és 1,6 cm), a Hill 4-et azonban a Kr. e. 5/4–2. század közé datált lelőhely kései periódusához kötik, mely akár a Kr.u. első századokig is használatban lehetett.¹¹⁸ Borell és társai egy élénkvrös, opak, öntött tál töredékét is említik, melynek anyagvizsgálati eredményei szintén mediterraneumi eredetre utalnak.¹¹⁹ Továbbá felszíni szórványként, illetve a helyiek illegális tevékenységének eredményeként több római, esetleg nyugat-ázsiai eredetű üvegyöngy és egyéb üvegtöredék is előkerült, ezeknek lelőhelyhez való viszonya azonban bizonytalan.¹²⁰

A thai–mianmari régészeti együttműködés eredményeként Aw Gyi és Maliwan lelőhelyekről is kerültek elő római eredetű üvegtöredékek. Míg Maliwan a Kr. e. 4–1. században, addig Aw Gyi a Kr. e. 2. századtól az időszámításunk szerinti első századokig lehetett használatban.¹²¹ A római töredékek közül kiemelkedik két, kékes-zöldes színű, megegyező összetételű üvegtöredék, melyek ugyanazon üvegműhelyből származhatnak. (II. tábla/5–6. kép) Mindez felveti, hogy a két lelőhely között létezhetett valamiféle (kereskedelmi?) kapcsolat, amely annak fényében még érdekesebb, hogy az egyéb üvegleletek összetételének eloszlása nem feltételez szorosabb kommunikációt a két lelőhely között.¹²² Mindezekon túl Aw Gyiből több, a falusiak által gyűjtött, római eredetű edény- és mozaikgyöngy-töredék mellett¹²³ aranyfólia gyöngy is előkerült.¹²⁴ (II. tábla/2. kép) Utóbbi korántsem példa nélküli Kelet- és Délkelet-Ázsiában, így Khlong Thomból,¹²⁵ de Óc Eoból (Vietnam)¹²⁶ és Banjar Laba Nangga lelőhelyről (Desa Pangkung Paruk, Kecamatan Seririt,

¹¹⁷ Lankton et al. 2006: 328; Lankton – Dussubieux 2013: 431; Dussubieux – Bellina 2017: 573 Table III.; Borell et al. 2014: 105.

¹¹⁸ Bellina 2016: 472, 477; Bellina – Bernard 2017: 191. A legújabb vizsgálatok szerint a fenti töredékek posztrómai szórványok lehetnek. Dussubieux szóbeli közlése.

¹¹⁹ Borell et al. 2014: 105.

¹²⁰ Lankton et al. 2006: 328.

¹²¹ Dussubieux et al. 2020: 3.

¹²² Dussubieux et al. 2020: 9; Dussubieux – Bellina 2021.

¹²³ Dussubieux et al. 2020.

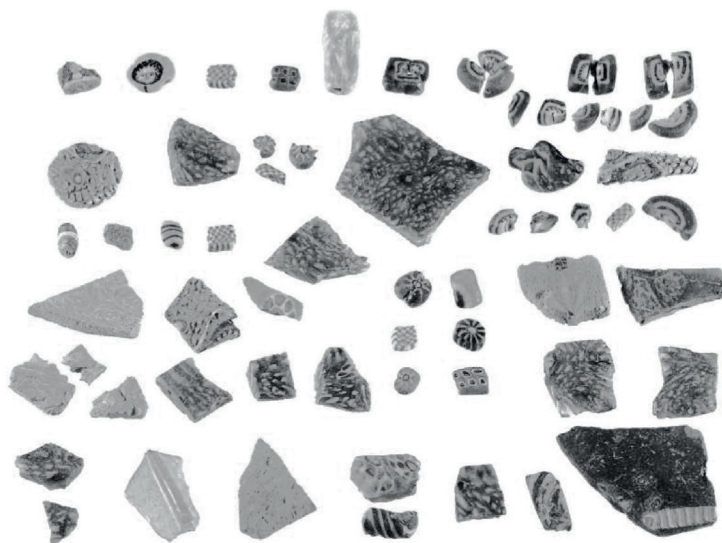
¹²⁴ Dussubieux – Bellina 2021.

¹²⁵ Lankton – Dussubieux 2013: 439.

¹²⁶ Calo et al. 2020: 5.

1

2

III. tábla

1. kép Márványozott, reticella és egyéb üvegedények töredékei a Suthi Ratana Foundation gyűjteményében Phu Khao Thong lelőhelyről. (Pongpanich 2019: 268. alapján)
2. kép Üvegedénytöredékek Dél-Mianmarból a Suthi Ratana Foundation gyűjteményében. (Pongpanich 2019: 268. alapján)

Buleleng, Bali, Indonézia),¹²⁷ sőt, Japánból és Koreából,¹²⁸ valamint – ahogy fentebb erről már esett szó – Xinjiangból is ismerünk az időszámítás szerinti első századokra keltezhető kontextusból származó darabokat.

Mindezekén túl Lankton és Gratuze 2019-es munkájában további, Délkelet-Ázsiában felfedezett, jellemzően kontextus nélküli üvegeket is közölt, s a római üvegek ittrium-cirkónium (Y/Zr) és cérium-cirkónium (Ce/Zr) aránya alapján készítési centrumokat is elkülönített, a titán-oxid (TiO₂) és alumínium-oxid (Al₂O₃), valamint az alumínium-oxid és szilícium-dioxid (SiO₂) arányának összehasonlításával pedig kronológiai intervallumokat is meghatározott. A szerzőpáros ezzel a módszerrel elemzett üvegtárgyakat több, a Maláj-félszigeten elhelyezkedő lelőhelyről is. Ao Yaiból (Mianmar) például meglehetősen nagyszámú, több mint két tucat minta esetében mutatott ki 1–3. századi egyiptomi üvegyártó körre jellemző összetételt. Cikkükben azonban a mintákat nem nevezik meg és nem is írják le, így azt sem lehet biztosan tudni, hány és milyen üvegtípushoz (edény, gyöngy, nyersüveg vagy üveghulladék) tartoztak,¹²⁹ s ezáltal a pusztá adaton kívül nem szolgálnak többletinformációval. Emellett a Suthi Ratana Foundation gyűjteményében Dél-Mianmar lelőhely-megjelöléssel további mozaiküveg-töredékek is találhatóak,¹³⁰ kontextusukról, szűkebb előkerülési helyükről azonban jellemzően nem sokat tudni. (III. tábla/2. kép)

A római üvegedények kontextusa a Kra-földhídon

A Kínában előkerült üvegedényekkel ellentétben a Kra-földhídon felfedezett római üvegek (és egyéb leletek) kontextusáról jóval kevesebbet tudni, hiszen legtöbbjük gyűjteményi tulajdonban lévő szórvány. Ugyanakkor a kevés, rendelkezésre álló információ szerint a római eredetű tárgyak mindegyike településről, vagy annak közvetlen közeléből került elő, melyeket a szakirodalom hagyományosan entrepôt-ként aposztrofál, s melyek a kereskedelem mellett különböző kézművesipari tevékenységeknek – köztük üveg(gyöngy) gyártásnak – is otthont adtak.

¹²⁷ Westerlaken 2011: 10; Calo et al. 2015: 389.

¹²⁸ Japánból például: Tamura – Oga 2015: 9–13, Table 3.; Koreából: Kim – Kim 2012: 213–214, fig. 7., Tables 2–3); Összefoglalóan: Szmoniewski 2020: 120–121.

¹²⁹ Lankton – Gratuze 2019: 72. A közölt képes tábla alapján legalább négy arany fóliagyöngy, különböző színű nyersüveg és üveghulladék, valamint edénytöredékek is elemzésre kerültek, azonban több helyütt hibásan feliratozták az egyes tárgyakat, tévesen Ao Yaihoz kötötték Phu Khao Thong-i, és Phu Khao Thonghoz Ao Yai-i példányokat. Vö. Lankton – Gratuze 2019: 47, fig. 3.

¹³⁰ Pongpanich 2019: 68.

Így Phu Khao Thong nem csupán kikötő, de politikai-ceremoniális jelleggel és specializált kézművesiparral rendelkező központ is volt,¹³¹ akárcsak Tha Chana, melynek termékei egészen a Fülöp-szigetekig eljutottak, s mely egészen a 11. századig aktív lehetett.¹³² Khao Sam Kaeo pedig az egyik legkorábbi, kozmopolita jellegű, több közeli településsel szövetségi rendszert kialakító regionális központ.¹³³ Ugyan a thai–francia feltárások során nem kerültek elő kemencék és az üvegyártás egyéb egyértelmű bizonyítékai, de nyersüveg töredékeket és számos üvegyöngyöt és edénytöredéket is találtak, melyek alapján az ásatók azt feltételezik, hogy helyben is folyt üvegyártás. Ehhez a nyersanyag és a technikai háttér egy részét is Dél-Ázsia adhatta, s feltehetőleg dél-ázsiai, vagy dél-ázsiai háttérű üvegműves mesterek is dolgozhattak a lelőhelyen. Fontos hangsúlyozni azonban, hogy annak ellenére, hogy a technológia importált, az üvegyártás maga helyi irányítás alatt, helyben történhetett.¹³⁴

Szintén a lelőhelyek közös vonása, hogy nem csupán római üvegedények és üvegyöngyök, de egyéb római eredetű tárgyak is előkerültek. A már újravizsgált leletek között szerepel Phu Khao Thongból egy Kr. e. 1. század vége–Kr. u. 1. század eleje közé keltezett, szatírt ábrázoló achátintaglio,¹³⁵ Tha Chanából egy Kr. u. 1. századra datált, Bacchust ábrázoló ametisztintaglio,¹³⁶ Khao Sam Kaeoból egy 2. század közepére–3. század elejére keltezett, Marst ábrázoló karneolintaglio.¹³⁷ A római aranyfólia gyöngyöket adó Khlong Thomban legalább négy római eredetű és számos római jellegű vésett ékkövet találtak, de helyben készült római pénzadaptációk is előkerültek.¹³⁸ Lankton és Gratuze Bang Kluai Nokból származó üvegmintákat is rómaiként határozott meg, s bár ezekről semmilyen adatot nem közöl, a lelőhelyről előkerült egyéb római tárgyak (a Kr. e. 1. század végére–Kr. u. 1. század elejére keltezhető gemmák és a Kr. u. 1. századi pénz, valamint potenciálisan római

¹³¹ Chaisuwan 2011: 86–87; Pongpanich 2013; Bellina et al 2014: 84; Borell et al 2014: 100; Bellina 2017: 634–635.

¹³² Srisuchat et al. 1987; Noonsuk 2012; Pongpanich 2013; Borell et al. 2014. további bibliográfiával.

¹³³ Bellina 2014; Bellina et al. 2014; Bellina (ed.) 2017. Mindegyik további részletes bibliográfiát tartalmaz.

¹³⁴ Lankton – Dussubieux 2013: 418–419, 431–432.

¹³⁵ Borell 2015: 51, Fig. 10.; Borell 2017a: 25–26, Fig. 5.; Borell 2019: 63, Fig. 7.; Pongpanich 2019: 250.

¹³⁶ Noonsuk 2012: 53; Pongpanich 2013: 105; Borell et al. 2014: 102, Fig. 6a–b.; Borell 2015: 51, Fig. 10; Lapteff 2016: 301, 304, 307, Fig. 12.; Borell 2017a: 25–26, Fig. 5.; Borell 2019: 63, Fig. 7.; Pongpanich 2019: 267.

¹³⁷ Wright 2009: 57; Pongpanich 2013: 98; Borell et al. 2014: 102, Fig. 5a–b.; Borell 2017b: 611–612.

¹³⁸ Például Hoppál 2021; Borell 2019.

amphoratöredékek)¹³⁹ fényében a római üvegleletek jelenléte (legyenek azok akár edénytöredékek, akár gyöngyök) korántsem meglepő, noha a szóban forgó üvegeket a többi római tárgynál jóval későbbi, a Kr.u. 4–6. századi egyiptomi üvegműves körhöz köti.¹⁴⁰

Aw Gyi és Maliwan ugyancsak illeszkedik a fenti mintázatba.¹⁴¹ Mind-ezeken túl Aw Gyi üvegtárgyai összetételének megoszlása szoros kapcsolatot mutatnak Phu Khao Thonggal és Arikameduval (Puducherry, India), míg Maliwan inkább egy másik interakciós körhöz tartozhatott, s a közvetett bizonyítékok alapján utóbbi lelőhelyen is folytatott üvegyártás és megmunkálás.¹⁴²

Emellett mind Phu Khao Thongból, mind Aw Gyiből kerültek elő római összetételű nyersüvegtöredékek, mely azt feltételezi, hogy ezeket a helyi üvegekészítés során felhasználhatták – ahogy erre Indiában is találunk példát.¹⁴³

A kínai és Kra-földhídi római üvegedények recepciójának összehasonlítása

A két területről származó római üvegedények recepciójának vizsgálatakor fontos figyelembe venni a régészeti kontextus alapvető különbségeit, melyek az értelmezési lehetőségeket is nagymértékben befolyásolják. Míg a Kínában előkerült üvegedények számottevő többsége (különösen Kína keleti, tengerparti sávjában) régészeti feltárásból származik, addig a Kra-földhídi római üvegedényei a legtöbb onnan származó lelethez hasonlóan gyűjteményi tulajdonban vannak, s legtöbbször illegális tevékenység eredményeként kerültek felszínre.¹⁴⁴ Ugyan az elmúlt évtizedek helyi és nemzetközi régészeti együttműködéseinek jóvoltából megszorodott a régészetileg jól dokumentált leletek száma, a tárgyak döntő többsége továbbra is kontextus nélküli, így a római üvegedények recepciójának vizsgálata is csak korlátozottan lehetséges.

Ugyanakkor néhány szembetűnő különbség mindezek ellenére is felvázolható. Így az, hogy Kínában (Xinjiangtól keletre) és a Kra-földhídon előkerült római üvegedények lelőhelykontextusa alapvetően eltérő: az előbbieket mindegyike temetkezésből, míg utóbbiak kereskedelmi és ipari szempontból

¹³⁹ Ehhez lásd Hoppál 2021.

¹⁴⁰ Lankton – Gratuze 2019: 72, table 1.

¹⁴¹ Bellina et al. 2018.

¹⁴² Dussubieux et al. 2020: 11–12.

¹⁴³ Például: Lankton – Gratuze 2019: 70.

¹⁴⁴ Erről részletesen még Hoppál megjelenés alatt.

is jelentős településekről származnak. Fontos megjegyezni azonban, hogy a fenti különbség a két régióra jellemző eltérő kutatási tradíciók eredménye is lehet. Hiszen míg Kínában felülreprezentáltak a temetőfeltárások, addig a Kra-földhídon elsősorban a településkutatásokra koncentrálnak, és a kevés ásatásból származó anyag szinte mindegyike településekről származik.

Ezen kívül Kínában, a Xinjiangtól keletre felfedezett római tárgyak mind-egyike üvegedény (valamint a Hepu térségében koncentrálódó, ismeretlen készítési helyű, egyszerű, római összetételű üvegyöngy), ezzel szemben viszont a Kra-földhíd üvegedényeket adó lelőhelyeiről a számos nem lokális eredetű lelet mellett egyéb római tárgyak is előkerültek, melyek jellege nagymértékű hasonlóságot mutat a Dél-Azsiában felfedezett római tárgyakéval. Így mindkét régióban kerültek elő az üvegedények és gyöngyök mellett vésett ékkövek, pénzek, amphoratöredékek, sőt, helyben készült római pénzadaptációk is.¹⁴⁵ Emellett a Kra-földhídon talált üvegedények mind keltezés, mind típus tekintetében összevethetők például az Arikameduban és Pattanamon (Kerala tartomány) feltárt római példányokkal.¹⁴⁶

További különbség a Kínában és a Kra-földhídon előkerült római üvegedények között azok keltezése. A Kra-földhídról származó üvegedények döntő többsége a Kr. e. 1. század vége–Kr. u. 1. század eleje közé keltezhető, arra az időszakra, mikor a Római Birodalom Indiával való kereskedelmének virágkorát teszik.¹⁴⁷ E keltezés korrelál az indiai–délkelet-ázsiai kapcsolatok első fázisának végével is, mely során a tárgyak változatossága és mennyisége már rendszeressé vált kommunikációról tanúskodik.¹⁴⁸ Mindez feltételezi, hogy a római tárgyak az indo–mediterraneumi kereskedelemmel összhangban, a dél-ázsiai–délkelet-ázsiai kapcsolatok szerves részeként juthattak el a Kra-földhídra. Ezzel szemben Kínában (Xinjiangtól keletre) csupán három edény datálható az 1. századra, melyek típus tekintetében is párhuzamba állíthatók a Kra-földhídi és dél-ázsiai darabokkal. Ez illeszkedik abba a koncepcióba, miszerint ezek a tárgyak tengeri útvonalon, dél-ázsiai és esetleg Kra-földhídon keresztüli, vagy azt érintő közvetítéssel juthattak

¹⁴⁵ Vö. például Suresh 2004. Ugyanakkor markáns különbségekkel is számolni kell a két területen felfedezett római tárgyak jellege között. Az egyik legszembetűnőbb különbség a római éremkincsek hiánya a Kra-földhídon. Mindez feltehetőleg azzal magyarázható, hogy a Kra-földhíd Indiával ellentétben sosem volt a római kereskedelem elsődleges célpontja, s a római tárgyak alapvetően dél-ázsiai közvetítéssel (és szűrőn keresztül) érkeztek a földhíd közösségeihez.

¹⁴⁶ Ehhez például Stern 1991: 117; Wheeler 1946: 102; Cherian 2010: 271–272; Cherian 2011.

¹⁴⁷ A Római Birodalom indiai-óceáni kereskedelmének periodizációjáról például: Cobb 2018: 287.

¹⁴⁸ Bellina – Glover 2004: 72–80.

Kínába.¹⁴⁹ Ugyanakkor a Kínában feltárt római üvegek zöme 4–5. századi sírokból származik; e mintázatnak sem datálás, sem típus tekintetében nincsen délkelet-ázsiai és dél-ázsiai megfelelője. Mindez arra utal, hogy ezek a római üvegedények esetleg egy más interakciós csatornán, tehát nem tengeri, hanem szárazföldi útvonalon, vagy legalábbis nem a Kra-földhíd közvetítésével juthattak el Kínába.¹⁵⁰

Kína és a Kra-földhíd üvegedényei között azok egy lelőhelyre jutó számában is különbségek fedezhetők fel. Míg Kínában temetkezésként jellemzően egy-két (kivéve Feng Sufu sírját, ahonnan öt) üvegedény került elő, addig a Kra-földhídon lelőhelyenként több üvegedénnyel is számolhatunk, noha ezek esetében – a telepleletek legtöbbszöréhez hasonlóan – jelentősebb fragmentációval számolhatunk.

A fentiek alapján úgy tűnik, hogy Kínában (Xinjiangtól keletre) valamilyen üvegedényeket preferáló szelekciót valószínűsíthetünk, melynek lehetséges okaira bizonyos kulturális jellegzetességek világítanak rá. Kínában a források e tárgyak kiemelkedő értékét egyértelműen áttetszőségükben jelölik meg. Mindennek oka részben az áttetsző, vékony oldalfalú üvegedények Kínában történő gyártásának hiánya,¹⁵¹ valamint az üvegfűvás technikájának ismeretlen volta (egészen a 6. századig), amely még inkább felértékelte az önmagában pusztán származási helyük miatt is rendkívül megbecsült tárgyakat. Emellett – ahogy arra az üvegyártás kapcsán tévesen a kristály kifejezést használó, feltehetőleg a 4. század elején keletkezett Baopuzi 抱朴子 következtetni enged¹⁵² – az üveg előállításának mikéntje ismeretlen lehetett a társadalom széles rétegei előtt.¹⁵³ Ugyanakkor a kínai szakrális élethez szorosan hozzátartozó jádéhoz való hasonlóságuk¹⁵⁴ tovább fokozta e tárgyak értékét. Így nem csupán származási helyük távolsága és ritkaságuk, de a gyártásukat övező misztikum, valamint rituális aspektusuk is szerepet játszhatott¹⁵⁵ – a vizsgált temetkezések alapján – mindössze a kínai társadalom egy szűk és zárt rétege számára elérhető presztízstárggyá válásukban. Az 5-6. század során azonban az új, idegen (tehát nem han) elit észak-kínai felemelkedésével és az üvegfűvás elterjedésével párhuzamosan az üvegedények recepciója (délien is) fokozatosan megváltozott. Az áttetsző üvegedé-

¹⁴⁹ Borell 2016: 44-49, 66.

¹⁵⁰ Erről még Hoppál et al. megjelenés alatt.

¹⁵¹ An 2002: 47, 56. Ami természetesen nem zárja ki a helyi üvegyártást, melynek léte az elsősorban Guangxi tartományban előkerült, jellemzően opak, öntött, vastag oldalfalú káliüvegek is utalnak. Ehhez például Borell 2016: 57-65.

¹⁵² 葛洪 抱朴子内篇 卷二論仙.

¹⁵³ An 2002: 46.

¹⁵⁴ An 2004: 58.

¹⁵⁵ Hoppál 2016; Brown (2014:17) megfogalmazásában a „magic of purity”.

nyek egyre elterjedtebbé váltak, s már nem csupán az elit egy rendkívül szűk része juthatott hozzá. Értéküket pedig már nem a rituális-misztikus jellegük, hanem sokkal inkább esztétikai tulajdonságaik adták.¹⁵⁶ Mindezek alapján feltételezhető, hogy a nyugati üvegedényekhez társított eltérő percepciók az 5-6. század előtti és az azt követő időszak technológiai, szellemi, kulturális és etnikai különbségeivel magyarázhatók. A római üvegedények fentebb felvázolt speciális jelentősége feltehetőleg kifejezetten a han kínai kultúrkörhöz kapcsolódhatott, mely arra is magyarázattal szolgál, miért mutat másabb képet – a hiányos adatok ellenére is – a kulturális és etnikai tekintetben is igen heterogén xinjiangi régióban felfedezett üvegedények kontextusa. Kína keleti tengerparti sávjában az 1–5. század során tehát a római (és nyugati) eredetű üvegedények pozitív értékítélettel társított el- és befogadása rajzolódik ki, mely ugyanakkor csupán egy szűk társadalmi rétegre koncentrálódott. E sajátos recepció a nyugati eredetű üvegedények helyi han kínai kulturális szimbolikába való integrálásán és újrakontextualizálásán keresztül mehetett végbe.

Ezzel szemben a Kra-földhídon a hiányos adatok ellenére is egy a kínaitól eltérő recepciót feltételezhetünk. Az üvegedények és egyéb római tárgyak alapvetően a Dél-Ázsiában látható képet mutatják, s csupán számukban (a Kra-földhídon értelemszerűen jóval kevesebb fordul elő) térnek el az ott láthatóktól. Datálás tekintetében mind az indo-mediterraneumi, mind a dél-ázsiai–délkelet-ázsiai kapcsolatok fontosabb periódusaival korrelálnak. Az üvegedények elsősorban olyan kikötőkből kerültek elő, ahol üvegyönggyártás is folyt, s bár azt nem tudjuk, hogy magukat az edényeket felhasználták-e az üveggéskészítés során, de a római nyersüvegek és műhelyhulladékok jelenléte egyes lelőhelyeken azt felételezi, hogy római nyersanyagból helyben is készítettek üvegyöngyöket. Ugyanakkor a kínaihoz hasonló, az üvegtárgyakat előnyben részesítő preferencia nem látható, s a rendelkezésre álló kevés adat alapján kontextusuk sem különbözik a többi római, sőt, egyéb nem lokális tárgyakétól sem.

Mindez egy jóval „pragmatikusabb” recepcióra utal, ahol az üvegedények a többi római tárgyhoz hasonlóan inkább gyakorlati, mintsem elvont eszmei, rituális értékkel bírhattak. Ugyanakkor a Kra-földhídon is előkerült olyan, a Kínában feltárt nyugati eredetű üvegedényekhez hasonlóan a helyi közösség(ek) által preferált tárgycsoport, mely szintén a helyi kulturális szövethez illeszkedve került újrakontextualizálásra. Ilyen a részben helyben (illetve Dél-Ázsiában), részben pedig a Római Birodalomban készült, nyugati ikonográfiai elemeket és vizuális megoldásokat mutató gemmák csoportja.

¹⁵⁶ Erről Hoppál 2019.

Nyugati jellegű gemmák a Kra-földhídon

Az anyagi kultúra szintjén a recepció során adott kulturális válaszok közül az elfogadás (adoptálás), átdolgozás (adaptáció) és imitáció nem csupán az idegen kultúrából származó tárgyakon keresztül vizsgálható, hanem egyes, idegen elemeket különböző mértékig „felhasználó” helyben készült tárgyak elemzésével is tanulmányozható. Utóbbi tekintetében az imitáció, adoptció és az adaptáció az adott, idegen elemeket különböző mértékig felhasználó, helyben készült corpus teljes körű technológiai-stilisztikai elemzésével mutatható ki. A dolgozat kontextusában¹⁵⁷ az imitációk körébe olyan, helyben (tehát Délkelet-Ázsiában) készült tárgyak tartoznak, melyek egy vagy több idegen (ez esetben nyugati) ikonográfiai vagy technológiai elemet vagy vizuális megoldást ismételnék mechanikusan. Az ismétlés mértéke és minősége nagyban függ az adott kultúra technikai és művészi színvonalától és a készítő mester képességeitől is. Az imitáció esetében tehát a felhasznált idegen elemek újrendezése, felfogása és értelmezése minimális. Ezzel szemben az adoptciót a felhasznált idegen elemek elfogadása és esetleges újrendezése, variálása jellemzi. Így a helyben, helyi nyersanyagból készült, az idegen elemeket akceptáló tárgyak adott esetben ugyancsak rendkívül hasonlíthatnak az eredeti tárgyhoz – a helyi technológiai és művészi színvonal függvényében. Az adaptációknál, melyet gyakran csak „nyugati hatásokként” emlegetnek,¹⁵⁸ az eredeti, idegen eredetű tárgyak helyi jelenléte nem feltétlenül szükséges. Így adott esetben az idegen vizuális vagy technológiai elemek jelentős átalakítása és átértelmezése is megtörténhet, attól függően, hogy a közvetítő vagy készítő kultúra milyen mértékű és minőségű transzlációt és módosítást hajt végre, ezáltal különböző szinkretikus művészi vagy technológiai megoldásokat létrehozva.

Míg az imitáció Dél- és Délkelet-Ázsiában felfedezett nyugati/római jellegű tárgyak esetében elsősorban pénzimitációk formájában mutatható ki, addig az adoptció és adaptáció más tárgycsoportokon keresztül is jól vizsgálható. Ilyen tárgycsoport a Kra-földhíd különböző lelőhelyeiről előkerült, nyugati vizuális megoldásokat mutató gemmák csoportja, melybe a Római Birodalom területén készült darabok ugyanúgy, mint a regionálisan-kontinentálisan (elsősorban Dél-Ázsiában) és lokálisan készült, nyugati elemeket különböző mértékig felhasználó példányok is beletartoznak.

E tárgyak jelentős koncentrációja figyelhető meg a Kra-földhídon, mintegy félszáz darabot találtak, melyek jelentős hányada a Suthi Ratana

¹⁵⁷ A kutatási fókusz és metodológia függvényében a régészet számos más fogalmat is használ. Lásd pl. Biehl – Rassamakin 2008.

¹⁵⁸ Autiero 2017: 86.

Foundation gyűjteményében található. Ugyan kevés kivételtől eltekintve legtöbbjük régészeti kontextus nélküli szórvány, amennyiben lelőhelyük ismert, az a korábban már említett, római üvegedényeket és egyéb nem lokális tárgyakat is adó kikötőtelepekkel azonos. Messze a legtöbb nyugati jellegű gemma Khlong Thomból került elő, de Phu Khao Thong, Bang Kluai Nok, Tha Chana, Khao Sam Kaeo lelőhelyekről is származnak darabok. A tárgyak egy része feltételezhetően római eredetű (a szakirodalom által vizsgált példányok közül legalább 9), ezek között rendkívül magas minőségű példányok csakúgy, mint a 2–3. századi római gemmagyártás tömegtermékei is előfordulnak.¹⁵⁹ Előbbire példa a Bang Kluai Nokból előkerült, feltételezhetően a Kr. e. 1. század második felére–Kr. u. 1. század elejére keltezhető, szatírokat ábrázoló szárdonixcameo-töredék.¹⁶⁰ (IV. tábla/1. kép) Míg például a Khao Sam Kaeból származó, 2. század közepére–3. század elejére datálható, Marst ábrázoló karneolintaglio kevésbé minőségű darabnak tekinthető.¹⁶¹ (IV. tábla/2. kép)

Ugyanezen lelőhelyekről a római példányokon kívül feltehetőleg Ázsiában készült, nyugati-római ikonográfiai elemeket és vizuális megoldásokat különböző mértékig felhasználó darabok is előkerültek. Ezek közül is kiemelkednek a klasszikus mintakincset adoptáló gemmák, mint például a szintén Bang Kluai Nokban talált, a Kr. e. 1. század második felére–Kr. u. 1. század elejére vagy esetleg ennél későbbre keltezhető, sétáló lovat és lovasát ábrázoló szárdonixintaglio.¹⁶² A ló lábának és farkának aprólékos kidolgozása illeszkedik a Kr. e. 1. század–Kr. u. 1. századi római ékkövésési tradíciókba, míg az állat tüskés sörénye és az alapvonal hiánya inkább keletibbi készítési helyre utal.¹⁶³ (IV. tábla/3. kép)

A nyugati jellegű gemmák száma felveti a helyben készült adaptációk lehetőségét is. Ilyen potenciális adaptáció lehet a Lopburi tartományból származó, *cornucopiára* emlékeztető tárgyat tartó nőalak, melyre a szakirodalom Fortunaként hivatkozik.¹⁶⁴ Ugyanakkor a tárgy technológiai-stilisztikai elemzése elengedhetetlen lenne a kérdés eldöntéséhez.

¹⁵⁹ Hoppál 2021:199–202.

¹⁶⁰ Wright 2009: 57, Figs. 1–2.; Pongpanich 2013: 171; Borell et al. 2014: 103–104, Fig. 1.; Borell 2015: 52, Fig. 11.; Lapteff 2016: 301, 304, 310, Fig. 18.; Pongpanich 2019: 250.

¹⁶¹ Wright 2009: 57; Pongpanich 2013: 98; Borell et al. 2014: 102, Fig. 5a–b.; Borell 2017b: 611–612.

¹⁶² Kangked 2009: 65, 88–89; Chaisuwan – Naiyawat 2009: 100; Wright 2009: 53; Chaisuwan 2011: 89, 92; Noonsuk 2012: 37–38; Bellina et al. 2014: 83; Borell et al. 2014: 103, Fig. 7a–b.; Lapteff 2016: 301, 304, 310, Fig. 18.

¹⁶³ Borell et al. 2014: 103.

¹⁶⁴ Bhumadhon 2019: 184.

A fenti példányon kívül számos (újra)vizsgálásra váró darab is létezik, elsősorban a Suthi Ratana Foundation gyűjteményében. Ezek között is megtalálhatók a magas kvalitású darabok, mint például a Tha Chana-i diadémot viselő női büsztöt ábrázoló cameotöredék,¹⁶⁵ vagy a Khlong Thomból származó, *palladiumot* tartó Diomedest ábrázoló intaglio,¹⁶⁶ melyeknél valószínűsíthető a római eredet. (IV. tábla/4–5. kép) A fentiek mellett számos egyszerűbb kivitelű példány is megtalálható a gyűjteményben, melyek esetenként hasonló tematikát dolgoznak fel. Ilyenek például a lovat és lovasát ábrázoló gemmák Dél-Thaiföldről,¹⁶⁷ vagy az oszlop mellett álló lovat ábrázoló példányok Bang Kluai Nokból és Dél-Mianmarból.¹⁶⁸ Ezek feltehetőleg Ázsiában készültek. (IV. tábla/6. kép)

Összességében elmondható, hogy a Kra-földhídon koncentrálnak nyugati eredetű, vagy nyugati elemeket felhasználó gemmák esetében gyakran csupán részletes technológiai-stilisztikai elemzéssel határozható meg készítési helyük, mely valószínűleg a befogadó közösség számára sem lehetett egyértelmű. Mindez feltételezi, hogy nem egzotikus származási helyük (rómaiságuk), mint inkább technikai és művészi kivitelük, esetleg maguk a képi ábrázolások tették őket népszerűvé. Képi világ tekintetében az emberábrázolások (a Kra-földhídon előkerült példányok 80%-a) fordulnak elő leggyakrabban, ezek közül is a különböző vallási jelenetek és büsztök emelkednek ki, de bizonyos állatábrázolások (például a ló és a kakas) is megtalálhatók.¹⁶⁹

Ugyan régészeti kontextus és írott források hiányában e tárgyak recepciójáról keveset tudunk, valószínűsíthető, hogy viselőik számára az esztétikai értéken túli jelentéssel is bírhattak. Az apotropaikus funkció, illetve a szerencsehozó talizmán értelmezés tűnik az egyik leglogikusabb lehetőségnek, a részint, mert a Római Birodalomban is használták erre a célra gemmákat. Másrészt pedig az emberábrázolások jelentős száma miatt, mely összevethető a Dél-Ázsiában és helyben készített római pénzadaptációkkal. Ezeknél a jellemzően csüngőként hordott tárgyakkal a szakirodalom szerint szintén az emberábrázolás, pontosabban maga a császárbüszt játszhatta a kulcsszerepet, s feltehetőleg ugyancsak védelmező-szerencsehozó funkciót társítottak hozzájuk.¹⁷⁰

¹⁶⁵ Pongpanich 2013: 108; Lapteff 2016: 301, 304, 307, Fig. 11.; Pongpanich 2019: 267.

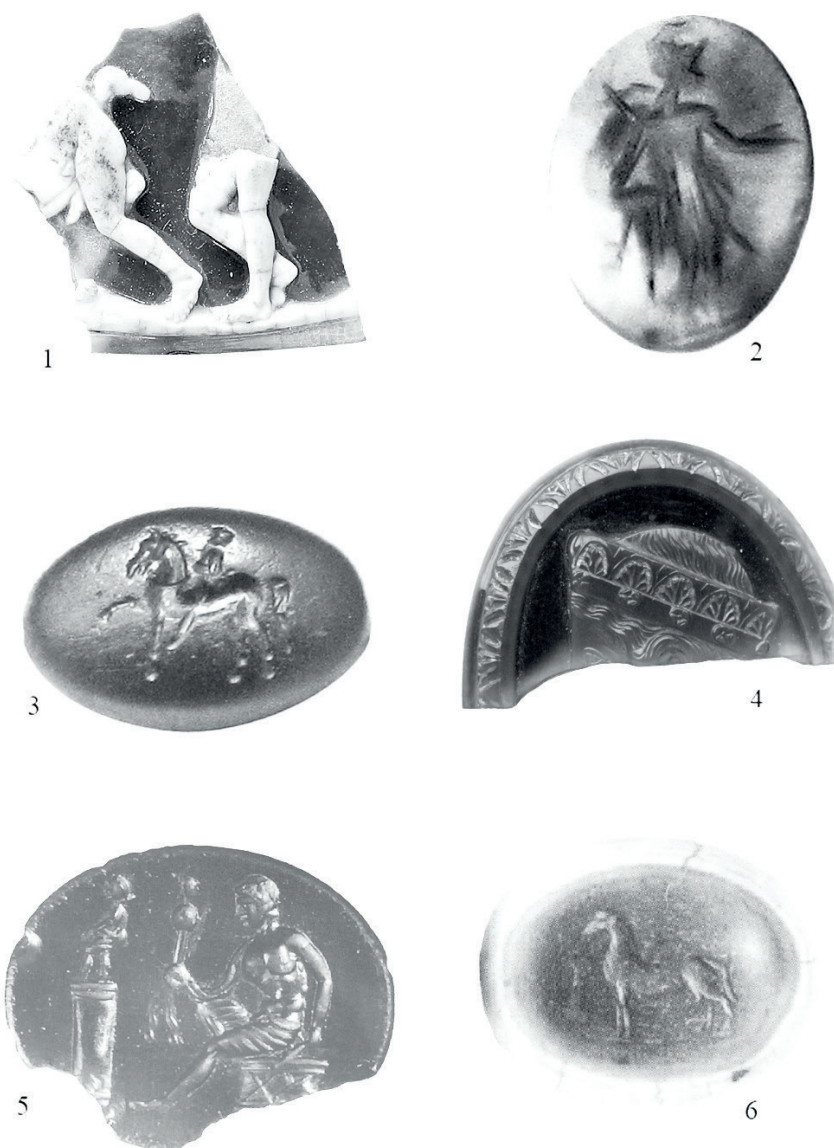
¹⁶⁶ Wright 2009: 48; Noonsuk 2012: 50, 52; Pongpanich 2013: 146; Lapteff 2016: 301, 304, 308, Fig. 14.

¹⁶⁷ Pongpanich 2019: 250, 267; Lapteff 2016: 301, 304, 306, Fig. 10.

¹⁶⁸ Wright 2009: 54, Figs. 1–2.; Pongpanich 2013: 171, 266; Lapteff 2016: 301, 304, 310, Fig. 18.; Pongpanich 2019: 250.

¹⁶⁹ Hoppál 2021: 211–212.

¹⁷⁰ Brancaccio 2005: 401–402; Borell 2014: 29–30. Ennek összefoglalását lásd Hoppál et al. megjelenés alatt.

IV. tábla

1. kép Szárdonix cameo Bang Kluai Nok lelőhelyről (Borell et al. 2014: 98, Fig. 1. alapján)
2. kép Marsot ábrázoló intaglio Khao Sam Kaeo lelőhelyről (© Bérénice Bellina)
3. kép Lovat és lovasát ábrázoló intaglio Bang Kluai Nok lelőhelyről (Borell et al. 2014: 103, Fig 7. alapján)
4. kép Cameo-töredék Tha Chana lelőhelyről (Pongpanich 2013: 108. alapján)
5. kép Diomedest ábrázoló gemma Khlong Thomból (Wright 2009: 48. alapján)
6. kép Lovat ábrázoló gemma Bang Kluai Nok lelőhelyről (Wright 2009: 54, Figs. 1-2. alapján)

Továbbá a nyugati jellegű gemmák felülreprezentáltságának oka lehet a római ikonográfia és szimbolika (egyresze elemeinek) a helyi kulturális koncepciókba történő beillesztése is, mely egyfajta kulturális-vallási szinkretizmusra és transzkulturalizmusra is utal. Enne példaként említi Cobb és Mitchell az indiai Junnarból előkerült Erost ábrázoló tárgyat,¹⁷¹ mely feltehetőleg a helyi indiai szimbolikába történő megfeleltetésén keresztül kerülhetett el- és befogadásra. A fenti lehetőséget valószínűsíti a Kra-földhídi gemmák esetében az egyes ábrázolástípusok ismétlődése, mint a ló és lovasa, a kakas vagy az álló ló. Utóbbi esetleg összevethető a kevés, Kra-földhídról előkerült, indiai képi világot mutató lóamulettel,¹⁷² melyek szakrális szerepet tölthettek be mind az indiai, mind a helyi közösségekben.

Ugyan a rendelkezésre álló adatok alapján a nyugati jellegű gemmák recepciójának részletei nem vázolhatók fel, annyi mégis valószínűsíthető, hogy mind a római eredetű, mind a regionálisan, vagy éppen lokálisan készült vésett ékköveknél fontos lehetett az újrakontextualizálás, mely lehetővé tette magát a helyi kultúra általi befogadást.

Összefoglalás

Ahogy a Kínában és a Kra-földhídon előkerült római eredetű üvegedények példája is mutatta, az ún. reception studies régészettudományban történő alkalmazása egy számos előnnyel járó elméleti keret kialakítását teszi lehetővé, mely különösen az olyan, gyakran túlsemitizált kutatási területeken hozhat új eredményeket, mint amilyen a Római Birodalom távol-keleti kapcsolatainak kutatása is. Hiszen nem csupán azt a leegyszerűsítő történeti álláspontot árnyalja, miszerint a római tárgyak ázsiai jelenléte elsősorban a római kereskedelem közvetlen eredménye lenne, de azt a népszerű elgondolást is megcáfolja, hogy ezek a tárgyak (Délkelet- és Kelet-) Ázsiában, csupán származási helyük távolságából kiindulva egységesen luxustárgyak lettek volna. Emellett a római és római nyersanyagból helyben készült tárgyak szigorú elméleti keretbe foglalt komplex vizsgálata hozzájárul a tárgyak társadalmi-kulturális kontextusának jobb megértéséhez, valamint a különböző befogadó közösségek több szempontú vizsgálatához is, mely alapján kirajzolódik, hogy a különböző (kulturális háttérrel rendelkező) közösségek ugyanazon római tárgytypust akár eltérő módon is receptálhatták.

Ugyanakkor a reception studies régészeti alkalmazásának egyik legjelentősebb hátránya éppen a régészeti kontextus elengedhetetlen volta, valamint

¹⁷¹ Cobb – Mitchell 2019.

¹⁷² Például Khao Sam Kacoból: Bellina 2014: 376.

1. térkép: A szövegben említett római eredetű üvegedények és üveggöngyök lelőhelyei Kína keleti régiójában és a Kra-földhídon

a teljességre törekvő adatbázisok szükségessége. Ebből kifolyólag a sokszor magángyűjteményben lévő, rendkívül szórványos, rosszul dokumentált délkelet- és kelet-ázsiai anyag csak korlátozottan, s kellő óvatossággal elemezhető. Éppen ezért a kutatottság és kutatási lehetőségek függvényében egyes régiókról arányaiban több, míg más esetekben kevesebb releváns adat áll rendelkezésre. Így a Kínában feltárt római üvegedényeknél nem csupán a régészeti kontextus ismert – még ha olykor hiányosan dokumentált is –, de egyéb forráscsoportok is bevonhatók, mely által a római üvegedények recepciója mellett azok lehetséges percepcióiról is képet kapunk. Ez alapján az 1–5. századi han kínai kultúrkörhöz tartozó területeken a vékony oldalfalú római (illetve feltehetőleg általánosságban a nyugati eredetű) üvegedények egyéb római tárgyakkal szembeni preferenciáját láthatjuk, mely e tárgyak helyi kulturális szimbolikába való illeszthetőségére (mint a jádéhoz való hasonlóságuk) vezethető vissza. Sajátos, pozitív értékítélettel társított recepciójuk elsősorban a befogadó közösség kulturális, szellemi és technológiai jellegzetességeiben keresendő. A jóval hiányosabb corpus miatt azonban a xinjiangi régióból és a Kra-földhídról előkerült római üvegek recepciójával kapcsolatban kevesebb információ mondható el. Xinjiangban csupán annyi látható, hogy üvegedények telep- és sírkontextusból egyaránt előkerültek, továbbá valószínűleg egyéb római tárgyakkal, például szövetekkel, esetleg koralltárgyakkal (noha ezek római eredete bizonyításra szorul) is számolhatunk.¹⁷³ Mindez azt feltételezi, hogy Xinjiangban nem fogható meg a római üvegedények sajátos recepciója, mely még inkább erősíti, hogy az kifejezetten a han kínai kultúrkörhöz szorosan kapcsolódó területeket érintett. A Kra-földhídon felfedezett római üvegedények recepciójára szintén csak korlátozottan következtethetünk. Ugyanakkor az egyértelmű, hogy a Kína keleti térségében látottaktól alapvetően különbözik, s sokkal inkább az üvegyönggyártáshoz és kereskedelemhez kapcsolható, gyakorlatiasabb megfontolások mentén végbemenő befogadásra utal, s a kínaihoz hasonló üvegedényeket preferáló szelekció sem mutatható ki. Ugyanakkor a Kra-földhídon nagy számban előkerült, nyugati ikonográfiai elemeket és vizuális megoldásokat mutató gemmák mégis utalnak egyfajta tárgytypus-preferenciára. Ezek – a Kínában feltárt római üvegedényekhez hasonlóan – szintén a helyi kulturális szövetbe történő újrakontextualizálásukon keresztül kerülhettek befogadásra. Ugyanakkor a gemmák recepciója több tekintetben élesen eltér a nyugati üvegedények kínai recepciójától, hiszen lehetséges, hogy nem csupán egy rendkívül szűk, prominens társadalmi réteget érintett,

¹⁷³ Ezekről részletesen lásd Hoppál 2020: 68–69.

s a Kínában felfedezett üvegedényeknél látott sajátos rituális-misztikus jelleget sem tudunk kimutatni.

A fent bemutatott következtetések ugyanakkor a jövőben a leletek számának növekedésével, valamint az új kutatások fényében érvényüket veszthetik. Az idegen eredetű tárgyak recepciójának közösségenkénti vizsgálata és összehasonlítása a lehetőségek korlátozottsága ellenére is jelentős távlatokat nyit, s számottevő mértékben árnyalja az ókori kommunikációs csatornák és interakciós hálózatok működéséről kialakított képet.

Bibliográfia

Elsődleges források

- Baopuzi 抱朴子. 2011. 北京: 中华书局 Beijing: Zhonghua Shuju.
 Hou Hanshu 後漢書. 1982. 北京: 中华书局 Beijing: Zhonghua Shuju.
 Jin shu 晉書. 1974. 北京: 中华书局 Beijing: Zhonghua Shuju.
 Luoyang Qielanji 洛陽伽藍記. 2019. 北京: 联合出版公司 Beijing: Lianhe Chuban Gongsu.
 Sanguozhi 三國志. 1959. 北京: 中华书局 Beijing: Zhonghua Shuju.
 Shishuo xinyu 世說新語. 2012. 北京: 中华书局 Beijing: Zhonghua Shuju.
 Yiwen leiju 藝文類聚. 1999. 上海: 古籍出版社. Shanghai: Guji Chubanshe.
 Xuanzhongji 玄中記. 2002. 上海: 古籍出版社. Shanghai: Guji Chubanshe.

Másodlagos irodalom

- An Jiayao 安家瑶 1984. „中国的早期玻璃器皿 Zhongguo de zaoqi boli qimin [Early Glass Vessels in China].” *考古学报 Kaogu Xuebao* 4: 414–447.
 An Jiayao 2002. „Glass vessels and ornaments of the Wei, Jin and Northern and Southern Dynasties periods.” In: Cecilia Braghin (ed.) *Chinese Glass: Archaeological Studies on the Uses and Social Context of Glass Artefacts from the Warring States to the Northern Song Period*. Firenze: Leo S. Olschki Editore, 45–70.
 An Jiayao 2004. „The Art of Glass Along the Silk Road.” In: James C. Watt (ed.) *China. Dawn of a Golden Age, 200–700 AD*. New York: Metropolitan Museum of Art, 57–66.
 An Jiayao 安家瑶 2005. „Wei, Jin, Nanbeichao shiqi de boli jishu. 魏、晋、南北朝时期的玻璃技术魏、晋、南北朝时期的玻璃技术 [Glass art of the Wei, Jin and Northern and Southern dynasties].” In: 干福熹 Gan Fuxi (ed), *Zhongguo Gudai Boli Jishu de Fazhan 中国古代玻璃技术的发展 [Ancient Glass Art of China]*. 上海: 上海科学技术出版社 Shanghai: Shanghai Chubanshe, 113–127.

- An Jiayao 安家瑶 2015. „Feng Sufu mu chutude boliqi 冯素弗墓出土的玻璃器 [Glass vessels of Feng Sufu's tomb].” In: Liaoningsheng Bowuguan 辽宁省博物馆 (编著 ed.) *Beiyan Feng Sufu 北燕冯素弗 [Feng Sufu Couple's Tombs of the Northern Yan]*. Beijing: Wenwu Chubanshe 北京:文物出版社, 227–233.
- An Jiayao 安家瑶 2016. „Sichou zhilu shang de boliqi 丝绸之路上的玻璃器 [Glasses found in China along the Silk Road].” Rong Xinjiang 荣新江 – Luo Feng 罗丰 (eds), *Suteren zai Zhongguo. Kaogufaxianyu chutu wenxiande xinyinzheng 粟特人在中国. 考古发现与出土文献的新印证 [Sogdians in China]*. Beijing: Kexue Chubanshe 北京: 科学出版社, 1–12.
- Aruz, Joan – Fino, Elisabetta Valtz (eds.) 2012. *Afghanistan: Forging Civilizations along the Silk Road*. New York: Metropolitan Museum of Art Symposia.
- Autiero, Serena 2017. „Bes figurines from Roman Egypt as agents of transculturation in the Indian Ocean.” *Thiasos* 6: 79–89.
- Bellina, Bérénice 2014. „Maritime Silk Roads' Ornament Industries: Socio-political Practices and Cultural Transfers in the South China Sea.” *Cambridge Archaeological Journal* 24/3: 345–377.
- Bellina, Bérénice 2016. „The Inception of the Trans-National Processes between the Indian Ocean and the South China Sea from an Early City-state on the Thai-Malay Peninsula (Fourth-Second Century BCE).” In: Marie-Françoise Boussac – Jean-François Salles – Jean-Baptiste Yon (eds.) *Ports of the ancient Indian Ocean*. Delhi: Primus Books, 463–492.
- Bellina, Bérénice 2017. „The Beginning of the Urban Narratives in South and Southeast Asia.” In: Bérénice Bellina (ed.) *Khao Sam Kaeo: A late prehistoric early port-city between the Indian Ocean and the South China Sea*. [Mémoires Archéologiques 28.] Paris: École Française d'Extrême-Orient, 625–648.
- Bellina, Bérénice 2017 (ed.) *Khao Sam Kaeo: A late prehistoric early port-city between the Indian Ocean and the South China Sea*. [Mémoires Archéologiques 28.] Paris: École Française d'Extrême-Orient.
- Bellina, Bérénice – Glover, Ian C. 2004. „The archaeology of early contacts with India and the Mediterranean World from the fourth century BC to the fourth century AD.” In: Ian C. Glover – Peter Bellwood (eds.) *Southeast Asia, from the Prehistory to History*. London: Routledge – Curzon Press, 68–89.
- Bellina, Bérénice – Bernard, Vincent 2017. „Settlement Organisation: Locating Different Activities.” In: Bérénice Bellina (ed.) *Khao Sam Kaeo: A late prehistoric early port-city between the Indian Ocean and the South China Sea*. [Mémoires Archéologiques 28.] Paris: École Française d'Extrême-Orient, 169–201.
- Bellina, Bérénice – Silapanth, Praon – Chaisuwan, Boonyarit – Thongcharoenchaikit, Cholawit – Allen, Jane – Bernard, Vincent – Borell, Brigitte – Bouvet, Phaedra – Castillo, Cristina – Dussubieux, Laure – Laclair, Julie M. – Perronnet, Sophie – Pryce, Thomas O. 2014. „The development of coastal polities in the upper Thai-Malay Peninsula of the late first millennium BCE and the inception of the long-lasting economic and cultural exchange between the East of the Indian Ocean and the South China Sea.” In: Nicolas Revire – Stephen A. Murphy (eds.) *Before Siam. Essays in Art and Archaeology*. Bangkok: River Books, 68–89.

- Bellina, Bérénice – Maung Sun Win – Kalayar Myat Myat Htwe – Htet Myat Thu – Castillo, Cristina – Colonna, Camille –Dussubieux, Laure –Favereau, Aude – Miyama, Emiri – Pradier, Baptiste – Pryce, Thomas Oliver – Sachipan Srikanlaya – Trivière, Elisabeth. 2018. „Myanmar’s earliest Maritime Silk Road port-settlements revealed.” *Antiquity Project Gallery* 92/366: 1–5.
- Bhumadhon, Phuthorn 2019. „Suvarnabhumi: Transpeninsular Land between the Gulf of Martaban and the Gulf of Tonkin.” In: Pongpanich, Bunchar – Thinapong, Somchet (eds.): *Suvarnabhumi. The Golden Land. The new finding for Suvarnabhumi Terra Incognita*. Bangkok: GISTDA, 179–190.
- Biehl, Peter F. – Rassamakin, Yuri Ya. (eds.) 2008. *Import and imitation in archaeology*. [Schriften des Zentrums für Archäologie und Kulturgeschichte des Schwarzmeerraumes 11.] Langenweißbach: Beier & Beran.
- Borell, Brigitte 2008. „Some western imports assigned to the Oc-Eo period reconsidered.” In: Jean-Pierre Pautreau – Anne-Sophie Coupey – Valéry Zeitoun – Emma Rambault (eds.) *From Homo erectus to the living traditions. Choice of papers from the 11th International Conference of the European Association of Southeast Asian Archaeologists, Bougon, 25th – 29th September 2006*. Chiang Mai: Silkworm Press, 167–174.
- Borell, Brigitte 2010. „Trade and glass vessels along the Maritime Silk Road.” In: Bettina Zorn – Alexandra Hilgner (eds.) *Glass along the Silk Road from 200 BC to AD 1000. International conference within the scope of the “Sino-German Project on Cultural Heritage Preservation” of the RGZM and the Shaanxi Provincial Institute of Archaeology, December 11th-12th, 2008*. Mainz: Römisch-Germanisches Zentralmuseum, 127–142.
- Borell, Brigitte 2014. „The Power of Images. Coin Portraits of Roman Emperors on Jewellery Pendants in Early Southeast Asia.” *Zeitschrift für Archäologie Außereuropäischer Kulturen* 6: 7–43.
- Borell, Brigitte 2015. „Isthmus von Kra: Im Schnittpunkt maritimer Routen.” In: Mai Lin Tjoa-Bonatz – Andreas Reinecke (eds.) *Im Schatten von Angkor. Archäologie und Geschichte Südostasiens*. Darmstadt: Zabern, 45–53.
- Borell, Brigitte 2016. „Travels of Glass Vessels along the Maritime Silk Road.” In: Fuxi Gan – Qinghui Li – Julian Henderson (eds.) *Recent Advances in Scientific Research on Ancient Glass and Glaze*. Singapore: World Scientific, 43–71.
- Borell, Brigitte 2017. „Gemstones in Southeast Asia and Beyond: Trade along the Maritime Networks.” In: Alexandra Hilgner – Susanne Greiff – Dieter Quast (eds.) *Gemstones in the first Millennium AD: Mines, Trades, Workshops and Symbolism. RGZM Tagungen* 30. Mainz: Römisch-Germanischen Zentralmuseums, 21–44.
- Borell, Brigitte 2017. „Seals and Intaglios from Khao Sam Kaeo, with contributions by Harry Falk.” In: Bérénice Bellina (ed.) *Khao Sam Kaeo: A late prehistoric early port-city between the Indian Ocean and the South China Sea*. [Mémoires Archéologiques 28.] Paris: École Française d’Extrême-Orient, 587–618.
- Borell, Brigitte 2019. „A Roman gold coin found in Peninsular Thailand.” In: Pongpanich, Bunchar – Thinapong, Somchet (eds.): *Suvarnabhumi. The Golden Land. The new finding for Suvarnabhumi Terra Incognita*. Bangkok: GISTDA, 57–66.

- Borell, Brigitte – Bellina, Bérénice – Boonyarit Chaisuwan 2014. „Contacts between the Upper Thai-Malay Peninsula and the Mediterranean World.” In: Nicolas Revire – Stephen A. Murphy (eds.) *Before Siam. Essays in Art and Archaeology*. Bangkok: River Books, 98–117.
- Brancaccio, Pia 2005. „Perceptions of »Westerners« in Sātavāhana Times: The Archaeological Evidence.” In: Catherine Jarrige – Vincent Lefèvre (eds.): *South Asian Archaeology 2001. Proceedings of the Sixteenth International Conference of the European Association of South Asian Archaeologists, held in Collège de France, Paris, 2–6 July 2001*. Paris: Éditions Recherche sur les Civilisations, 401–406.
- Brown, Peter 2014. „The Silk Road in Late Antiquity.” In: Victor H. Mair – Jane Hickman (eds.) *Reconfiguring the Silk Road: New Research on East – West Exchange in Antiquity*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 15–22.
- Calo, Ambra – Prasetyo, Bagyo – Bellwood, Peter – Lankton, James W. – Gratuze, Bernard – Pryce, Thomas Oliver – Reinecke, Andreas – Leusch, Verena – Schenk, Heidrun – Wood, Rachel – Bawono, Rochtri A. – Gede, I Dewa Kompiang – Citha Yuliati, Ni L.K. – Fenner, Jack – Reepmeyer, Christian – Castillo, Cristina – Carter, Alison K. 2015. „Sembiran and Pacung on the north coast of Bali: a strategic crossroads for early trans-Asiatic exchange.” *Antiquity* 89: 378–396.
- Calo, Ambra – Bellwood, Peter – Lankton, James – Reinecke, Andreas – Bawono, Rochtri Agung – Prasetyo, Bagyo 2020. „Trans-Asiatic exchange of glass, gold and bronze: analysis of finds from the late prehistoric Pangkung Paruk site, Bali.” *Antiquity* 94/373: 1–17.
- Chaisuwan, Boonyarit บุญยฤทธิ์ นายสุวรรณ – Naiyawat, Rarai เรไร นัยวัฒน์ 2009 (2552). ฟังดีกจุดเชื่อมโยงเส้นทางสายไหมทางทะเล. *Thung Tuk: A settlement linking together the maritime Silk Route*. Songkhla: Trio Creation.
- Chaisuwan, Boonyarit 2011: „Early Contacts between India and the Andaman Coast in Thailand from the Second Century BCE to Eleventh Century CE.” In: Pierre-Yves Manguin – A. Mani – Geoff Wade (eds.): *Early Interactions between South and Southeast Asia Reflections on Cross-Cultural Exchange*. Singapore: Institute of Southeast Asian Studies, 83–112.
- Chen, Mei-Ling 2007. „The Importation of Byzantine and Sasanian Glass into China during the fourth to sixth centuries.” In: Anthea Harris (ed.) *Incipient Globalization? Long-Distance Contacts in the Sixth Century*. [British Archaeological Reports, International Series 1644. Reading Medieval Studies 32.] Oxford: BAR Publishing, 47–52.
- Cheng Qing 成倩 – Wang Bo 王博 – Guo Jinlong 郭金龙 2011. „Xinjiang Qiemo Zhagunluke mudi chutu bolibei yanjiu 新疆且末扎滚鲁克墓地出土玻璃杯研究 [Study on the glass cup unearthed from Zhagunluke cemetery, Qiemo, Xinjiang].” *Wenwu* 文物 7: 88–92.
- Cherian, Preeta Nayar 2010. „Pattanam excavations and explorations 2007 & 2008: An overview.” In: Stefano Campana – Maurizio Forte – Claudia Liuzza (eds.) *Space, Time, Place: Third International Conference on Remote Sensing in Archaeology*. Oxford: BAR Publishing, 269–274.
- Cherian, Preeta Nayar 2011. „Pattanam excavations: 2011 fifth season field report.” http://www.keralahistory.ac.in/2011pdf/ptm2011_field_report.pdf (utolsó megtekintés: 2022.01.10.).

- Cobb, Matthew A. 2018. *Rome and the Indian Ocean Trade from Augustus to the Early Third Century CE*. Leiden: Brill.
- Cobb, Matthew A. – Mitchell, Fiona 2019. „Eros at Junnar: reconsidering a piece of Mediterranean art.” *Greece and Rome* 66/2: 203–226.
- During Caspers, Elisabeth C. L. 1974. „The Bahrain Tumuli.” *Persica* 6: 131–156.
- Dussubieux, Laure – Bellina, Bérénice 2017. „Glass from an Early Southeast Asian Producing and Trading Centre.” In: Bérénice Bellina (ed.) *Khao Sam Kaeo: A late prehistoric early port-city between the Indian Ocean and the South China Sea*. [Mémoires Archéologiques 28.] Paris: École Française d’Extrême-Orient, 547–586.
- Dussubieux, Laure – Lankton, James – Bellina-Pryce, Bérénice – Chaisuwan, Boonyarit 2012. „Early glass trade in South and Southeast Asia: New insights from two coastal sites, Phu Khao Thong in Thailand and Arikamedu in South India.” In: Mai Lin Tjoa-Bonatz – Andreas Reinecke (eds.) *Crossing Borders. Selected Papers from the 13th International Conference of the European Association of Southeast Asian Archaeologists*. Vol. I. Singapore: National University of Singapore Press, 307–328.
- Dussubieux, Laure – Bellina, Bérénice – Win Hsan Oo – U Maung Sun Win – Htet Myet Tut – Kalayar Myat Myat Htwe – Khinsandar Kyaw 2020. „First elemental analysis of glass from Southern Myanmar: Replacing the region in the early Maritime Silk Road.” *Archaeological and Anthropological Sciences* 12: 1–14.
- Dussubieux, Laure – Bellina, Bérénice 2021. „Glass trade in the Bay of Bengal: Insights from Aw Gyi and Maliwan (Southern Myanmar).” *Maritime History and Marine and Underwater Archaeology Virtual Lecture*. 2021.02.07. <https://www.facebook.com/selvakumar.veerasamy/videos/10225053591507901> (utolsó megtekintés: 2022.03.28.)
- Gan Fuxi 干福熹 2005. „Sichouzhi Lu Cujin Zhongguo Gudai Boli Jishu de Fazhan 丝绸之路促进中国古代玻璃技术的发展 [Ancient glasses from the Silk Road in China].” In: 干福熹 Gan Fuxi (ed.) *Zhongguo Gudai Boli Jishu de Fazhan 中国古代玻璃技术的发展 [Ancient Glass Art of China]*. 上海: 上海科学技术出版社 Shanghai: Shanghai Chubanshe, 246–252.
- Gan Fuxi 干福熹 2007. „Sichouzhi Lushangde Gudai Boli Yanjiu 丝绸之路上的古代玻璃研究 [Study on ancient Glass along the Silk Road].” In: 干福熹 Gan Fuxi (ed.) *2004 nian Wulumuqi Zhongguo Beifang Boli Yantao Hui he 2005 nian Shanghai Guoji Boli Kaogu Yantao Hui Lunwen Ji 2004 年乌鲁木齐中国北方古玻璃研讨会和 2005 年上海国际玻璃考古研讨会论文集 2004 年上海国际玻璃考古研讨会论文集 [Proceedings of 2004 Urumqi Symposium on Ancient Glass in Northern China and 2005 Shanghai International Workshop of Archaeology of Glass]*. 上海: 上海科学技术出版社 Shanghai: Shanghai Chubanshe.
- Grose, David F. 1979. „The Syro-Palestinian Glass Industry in the Later Hellenistic Period.” *Muse* 13: 60–78.
- Guangxi Wenwu Kaogu Yanjiusuo 广西文物考古研究所 [Guangxi Institute of Cultural Relics and Archaeology] – Hepuxian Bowuguan 合浦县博物馆 [Hepu Museum] – Guangxi Shifan Daxue Wenlü Xueyuan 西师范大学文旅学院 [Guangxi Normal University College of Culture and Tourism] 2012. „Guangxi Hepu Liaowei Donghan Sanguomu fajue baogao 广西合浦寮尾东汉三国墓发掘报告 [Field report on the Eastern Han Dynasty and Three Kingdoms tombs from Liaowei, Hepu, Guangxi].” *Kaogu Xuebao 考古学报* 4: 489–545.

- Guangxi zhuangzu zizhiq wenwu gongzuodui 广西壮族自治区文物工作队 [Guangxi Zhuang Autonomous Region Cultural Relics Work Team] – Hepu xian bowuguan 合浦县博物馆 [Hepu County Museum] 2003. „Guangxi Hepuxian Jiuzhiling Dong Han mu 广西合浦县九只岭东汉墓 [The Eastern Han Dynasty tombs from Jiuzhiling, Hepu, Guangxi].” *Kaogu* 考古 10: 57–77.
- Hahn, Hans P. 2004. „Global Goods and the Process of Appropriation.” In: Peter Probst – Gerd Spittler (eds.) *Between Resistance and Expansion. Explorations of Local Vitality in Africa*. [Beiträge zur Afrikaforschung 18.] Münster: LIT Verlag, 211–229.
- Hahn, Hans P. 2005. *Materielle Kultur. Eine Einführung*. Berlin: Reimer.
- Hahn, Hans P. 2008. „Appropriation, Alienation and Syncretization: Lessons from the Field.” In: Afe Adogame – Magnus Echter – Ulf Vierke (eds.) *Unpacking the new: Critical perspectives on cultural Syncretization in Africa and Beyond*. [Beiträge zur Afrikaforschung 36.] Wien: LIT Verlag, 71–92.
- Harden, Donald B. 1936. *Roman Glass from Karanis. Found by the University of Michigan Archaeological Expedition in Egypt 1924–29*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Hardwick Lorna 2003. *Reception Studies. Greece & Rome*. [New Surveys in the Classics 33.] Oxford: Oxford University Press.
- Hodder, Jan 2016. *Studies in Human-Thing Entanglement*. Stanford: self-published.
<http://www.ian-hodder.com/books/studies-human-thing-entanglement> (utolsó megtekintés: 2022.04.02.)
- Hoppál Krisztina 2015. *A Római és a „Kínai Birodalom” egymásról alkotott birodalom-képének összehasonlító elemzése az írott források és a régészeti leletek tükrében*. (PhD disszertáció, Eötvös Loránd Tudományegyetem).
- Hoppál Krisztina 2015/2016. „Maximus tamen honos in candido tralucentibus: Római vonatkozású üvegedények jelentősége az 1–5. századi kínai társadalomban.” *Folia Archaeologica* 57: 55–74.
- Hoppál, Krisztina 2016. „Contextualising Roman-related Glass Artefacts in China. An Integrated Approach to Sino-Roman Relations.” *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 67/1: 99–114.
- Hoppál, Krisztina 2019. „New Shades of Old Materials: Changing Roles of Gold and Glass Artefacts in the Barbarian States of China.” *Chronica. Annual of the Institute of History University of Szeged* 18: 115–137.
- Hoppál, Krisztina 2020. „Rome, China and West-East Intercultural Communications in Antiquity: An Archaeological perspective.” *Studies on Cultures along the Silk Road* 2: 56–83.
- Hoppál, Krisztina 2021. „Roman engraved gems from Southeast Asia.” *Dissertationes Archaeologicae ex Instituto Archaeologico Universitatis de Rolando Eötvös nominatae* 3(9): 197–223.
- Hoppál, Krisztina (megjelenés alatt). „Comparing Roman and Roman-related Artefacts in Thailand and China: Materials, Context, and Networks.” In: Frank Muyard – Liu Yi-chang (eds.) *Proceedings of International Conference on Maritime Exchanges and Localizations across the South China Sea, 500 BC–500 AD*. Institute of Archaeology, National Cheng-Kung University, Taiwan, and the French School of Asian Studies (Ecole française d’Extrême-Orient, EFEO), November 9–11, 2018, Tainan, Taiwan.

- Hoppál Krisztina 2023. „Római érmek és helyi adaptációik Délkelet-Ázsiából Ismert tárgyak, új megjegyzések.” *Numismatica Pannonica V.* (várható megjelenés 2023)
- Hoppál, Krisztina – Bellina, Bérénice – Dussubieux, Laure (megjelenés alatt). „Archaeological insights into 1st millennium BC Egypt and the Mediterranean world connections with the Indian subcontinent, Southeast Asia and China.” In: Eleni Fragaki – Marie-Dominique Nenna – Miguel John Versluys (eds.) *Proceedings of Alexandria the cosmopolis: a global perspective, 2–5 December 2019, Centre d’Études Alexandrines in cooperation with the Leiden University NWO VICI project Innovating Objects Alexandria, Egypt.*
- Hua Guorong 华国荣 2003. „南京六朝的王氏, 谢氏高氏墓葬 [The Eastern Jin Tombs of the Wang, Xie, Gao Families Near Nanjing].” In: Wu Hong 巫鸿 (ed.) *HanTang zhijian lixue wenhua yu wuzhi wenhua 汉唐之间礼学文化与物质文化 [Between Han and Tang. Visual and Material Culture in a Transformative Period.]* Beijing: Wenwu Chubanshe 北京:文物出版社, 283–293.
- Jandt, Fred E. 2017⁹. *An Introduction to Intercultural Communication. Identities in a Global Community.* Thousand Oaks: Sage.
- Jauss, Hans R. 1982. *Toward an Aesthetic of Reception.* Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Jiang Zanchu 蒋赞初 1992. „Nanjing Dongjin 南京东晋帝陵考 Nanjing Dongjin Dilingkao [Research on the elite tombs of the Eastern-Jin Dynasty in Nanjing].” *东南文化 Dongnanwenhua* 1: 98–106.
- Juliano, Annette L. – Lerner, Judith A. 2001. „Cosmopolitanism and the Tang.” In: Annette L. Juliano – Judith A. Lerner (eds.) *Monks and merchants: Silk Road treasures from Northwest China Gansu and Ningxia Provinces, fourth-seventh century.* New York: Asia Society, 292–330.
- Kangked, Narumol นฤมล กางเกต 2009 (2552). *Krêuang bprà-dàp tée póp nai làeng boh-raan ká-dee Poo Kǎo Tong láe bor-rí-wen glái kiiang nai jang-wát Rá-nong เครื่องประดับที่พบในแหล่งโบราณคดีภูเขาทองและบริเวณใกล้เคียงในจังหวัดระนอง The ornaments discovered at Phu Khao Thong archaeological sites and vicinities in, Ranong Province.* Master Thesis Silpakorn University, Thailand.
- Kieser, Anette 2019. „Eastern Jin Society from the Perspective of the Archaeological Evidence: A Preliminary Survey.” In: Shing Müller – Thomas O. Höllmann – Sonja Filip (eds.) *Early medieval North China: archaeological and textual evidence.* [Asiatische Forschungen 159.] Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 23–38.
- Kim, Na Young 김나영 – Kim, Gyu Ho 김규호 2012. „Asan myeong-amli Bakkjimeule yujeog chulto yuliguseul-ui hwahagjeog teugseong 아산 명암리 밖지므레 유적 출토 유리구슬의 화학적 특성 [Chemical Characteristic of Glass Beads Excavated from Bakkjimeule Site in Asan, Korea].” *Journal of Conservation Science 보존과학회지* 28(3): 205–216.
- Lapteff, Sergey V. 2016. „On Post-Hellenistic Influence in South-East Asia Based on New Materials Recently Found in Southern Thailand and around Tonle Sap Lake in Cambodia.” *Ancient Civilizations from Scythia to Siberia* 22: 295–320.
- Lankton, James – Dussubieux, Laure 2013. „Early Glass in Southeast Asia.” In: Koen Janssens (ed.) *Modern Methods for Analysing Archaeological and Historical Glass.* Vol. 1. Chichester: John Wiley & Sons, Ltd, 415–443.

- Lankton, James – Gratuze, Bernard 2019. „Suvarnabhumi in the 1st century CE: The glass evidence.” In: Pongpanich, Bunchar – Thinapong, Somchet (eds.): *Suvarnabhumi. The Golden Land. The new finding for Suvarnabhumi Terra Incognita*. Bangkok: GISTDA, 67–78.
- Lankton, James – Dussubieux, Laure – Gratuze, Bernard 2006. „Glass from Khao Sam Kaeo: Transferred Technology for an Early Southeast Asian Exchange Network.” *Bulletin de l'École française d'Extrême-Orient* 93: 317–351.
- Li Yaobo 黎瑶渤 1973. „Liaoning Beipiaoxian xiguanyingzi Beiyan Feng Suofumu 辽宁北票县西官营子北燕冯素弗墓 [The Feng Sufu's tomb of the Northern Yan from Xiguanyingzi, Beipiao, Liaoning province].” *Wenwu* 文物 3: 2–19.
- Li Jianzhao 李鉴昭 – Tu Sihua 屠思华 1958. „Nanjing Shimenkanxiang Liuchaomu Jingliji 南京石门坎乡六朝墓清理记 [Report on Six Dynasties Tomb in Shimenkan Township, Nanjing].” *Kaogutongxun* 考古通讯 9: 69–67.
- Li Qinghui 李青会 – Gan Fuxi 干福熹 – Zhang Ping 张平 2007. „Xinjiang butonglishishiqi Boliqide Huaxuechengfenfenzhe Baogao 新疆不同历史时期玻璃器的化学成分分析报告 [Report on the chemical composition of glasswares from different historical periods discovered in Xinjiang].” In: 干福熹 Gan Fuxi (ed.) *2004 nian Wulumuqi Zhongguo Beifang Boli Yantao Hui he 2005 nian Shanghai Guoji Boli Kaogu Yantao Hui Lunwen Ji* 2004 年乌鲁木齐中国北方古玻璃研讨会和年乌鲁木齐中国北方古玻璃研讨会和2005, 年上海国际玻璃考古研讨会论文集年上海国际玻璃考古研讨会论文集 [Proceedings of 2004 Urumqi Symposium on Ancient Glass in Northern China and 2005 Shanghai International Workshop of Archaeology of Glass]. 上海: 上海科学技术出版社 Shanghai: Shanghai Chubanshe, 151–168.
- Liaoningsheng Bowuguan 辽宁省博物馆 [Liaoning Provincial Museum] (ed.) 2015. 北燕冯素弗 *Beiyan Feng Sufu* [Feng Sufu Couple's Tombs of the Northern Yan], Beijing: Wenwu Chubanshe 北京: 文物出版社
- Lin Yixian 林怡娴 2017. „来自“蛮族”的饮器——再议新疆所见磨面纹玻璃杯 Laizi »manzu« de yinqi——zaiyi Xinjiang suojian momianwen bolibei [»Lands of the barbarians«. Research on Faceted-cut Glass Beakers in Xinjiang].” *Kaoguyuwenwu* 6: 82–93.
- Luoyang shi wenwu gongzuodui 洛阳市文物工作队 [Luoyang City Cultural Relics Work Team] 1990. *Luoyang chutu wenwu jicui* 洛阳出土文物集粹 [Ancient Treasures of Luoyang]. Beijing: Chaohua Chubanshe 北京: 朝华出版社.
- Lü, Qin-Qin – Henderson, Julian – Wang, Yongqiang – Wang, Binghua 2021. „Natron glass beads reveal proto-Silk Road between the Mediterranean and China in the 1st millennium BCE.” *Nature. Scientific Reports* 11, 3537. <https://www.nature.com/articles/s41598-021-82245-w> (utolsó megtekintés: 2021.12.10.).
- Maran, Joseph 2012. „One World Is Not Enough: The Transformative Potential of Intercultural Exchange in Prehistoric Societies.” In: Philipp W. Stockhammer (ed.) *Conceptualizing Cultural Hybridization: A Transdisciplinary Approach. Papers of the Conference, Heidelberg, 21st–22nd September 2009. Transcultural Research, Heidelberg Studies on Asia and Europe in a Global Context*. Berlin & Heidelberg: Springer, 59–66.
- Maran, Joseph – Stockhammer, Philip W. 2012. „Introduction.” In: Joseph Maran – Philipp W. Stockhammer (eds.) *Materiality and Social Practice. Transformative Capacities of Intercultural Encounters*. Oxford: Oxbow, 1–3.

- Marshak, Boris 2004. „Catalogue. No. 90 – Plate with figure of Dionysus.” In: James C. Watt (ed.) *China. Dawn of a Golden Age, 200-700 AD*. New York: Metropolitan Museum of Art, 184–185.
- Moser, Stephanie 2015. „Reconstructing Ancient Worlds: Reception Studies, Archaeological Representation and the Interpretation of Ancient Egypt.” *Journal of Archaeological Method and Theory* 22/4: 1263–1308.
- Nanjingshi Bowuguan 南京市博物馆 [Nanjing Municipal Museum] 1972. „Nanjing Xiangshan 5hao, 6hao, 7hao mu qingli jianbao 南京象山5号, 6号, 7号墓清理简报 [Report on the tombs no. 5, no. 6 and no. 7 from Xiangshan, Nanjing].” *Wenwu* 文物11: 23–42.
- Nanjing Bowuyuan 南京博物院 [Nanjing Museum] 1981. „Jiangsu Hanjiang Ganquan Erhao Hanmu 江苏邗江甘泉二号汉墓 [Tomb No. 2 of the Han Dynasty from Ganquan, Hanjiang, Jiangsu Province].” *Wenwu* 文物 11: 1–10.
- Nanjingshi Bowuguan 南京市博物馆 [Nanjing City Museum] 1983. „Nanjing Beijiao Dong Jin mu fajue jianbao 南京北郊东晋墓发掘简报 [Field report on Eastern Jin tombs in the Northern Suburbs of Nanjing].” *Kaogu* 考古 4: 315–322.
- Nanjingshi Bowuguan 南京市博物馆 [Nanjing City Museum] 2001. „Jiangsu Nanjingshi Xianheguan Dong Jin mu 江苏南京仙鹤观东晋墓 [Eastern Jin Dynasty tombs from Xianheguan, Nanjing city, Jiangsu].” *Wenwu* 文物 3: 5–91.
- Nanjingshi Bowuguan 南京市博物馆 [Nanjing City Museum] 2004. *Liuchao Fengcai* 六朝风采 *The Six Dynasties: A Time of Splendor*. Beijing: Wenwu Chubanshe 北京: 文物出版社.
- Nanjingshi Bowuguan 南京市博物馆 [Nanjing Municipal Museum] 2008. „Nanjingshi Guojiashan Dong Jin Wenshijiazhu mu 南京市郭家山东晋温氏家族墓 [The Wen family’s tomb of the Eastern Jin in Guojiashan, Nanjing city].” *Kaogu* 考古6: 383–505.
- Nanjingshi Bowuguan 南京市博物馆 [Nanjing Municipal Museum] – Nanjingshi Xuanwuqu Wenhua ju 南京市玄武区文化局 [Cultural Bureau of Nanjing Xuanwu District] 1998. „Jiangsu Nanjingshi Fuguishan mudu fajue jianbao 江苏南京市富贵山六朝墓地发掘简报 [Preliminary Report on the Excavation of the Six Dynasties Cemetery in Fugui Mountain, Nanjing City, Jiangsu Province].” *Kaogu* 考古8: 35–47.
- Nanjing Daxue Lishixi Kaoguzu 南京大学历史系考古组 [Nanjing University Department of History Archaeology Team] 1973. „Nanjing Daxue Beiyuan Dong Jin mu 南京大学北园东晋墓 [Eastern Jin tomb from the Nanjing University Northern Campus]”, 文物 *Wenwu* 4: 36–50.
- Noonsuk, Wannasarn 2012. *Archaeology and Cultural Geography of Tambralinga in Peninsular Siam*. (PhD Dissertation, Cornell University).
- Ou, Qiong 2017. „A Brief Introduction to Perception.” *Studies in Literature and Language* 15/4: 18–28.
- Phillips, Jacke 2005. „A question of reception.” In: Joanne R. Clarke (ed.) *Archaeological Perspectives on the Transmission and Transformation of Culture in the Eastern Mediterranean*. Oxford: Oxbow Books, 39–47
- Pongpanich, Bunchar 彭帕寧, 班查 2013. *Dingyao shoucangde guzhu. Tianzhu zhengui tujian* 定要收藏的古珠. 天珠珍貴圖鑑. *Beyond beads*. Xinbeishi: Weitaming Wenhua Chubanshe 新北市: 維他命文化出版社.

- Pongpanich, Bunchar 2019. „Suvarnabhumi: The Preliminary Conclusion. สุวรรณภูมิ มีจริง? อยู่ที่ไหน? เป็นอย่างไร? บทสรุปเบื้องต้นจากการขุดพบ ประมวลความรู้อู๋. Sù-wan-ná-poom mee jing yòo tée nǎi bpen yàang rai bòt sà-rùp bêuang dtôn jàak gaan tóp tuuan bprà-muuan kwaam rǎo.” In: Bunchar Pongpanich – Somchet Thinapong (eds.): *Suvarnabhumi. The Golden Land. The new finding for Suvarnabhumi Terra Incognita*. Bangkok: GISTDA, 219–278.
- Simpson, St John 2000. „Parthian and Bronze Age grave groups from Bahrain.” *British Museum Magazine* 36: 34.
- Sims-Williams, Nicholas 1995. „A Bactrian Inscription on a Silver Vessel from China.” *Bulletin of the Asia Institute* 9: 225.
- Srisuchat, Amara – Buransiri, Buranee – Khanthakan, Phatraphi – Chaiseno, Boosaya 1987. „An Archaeological Visit to the South.” In: *Seminar in Prehistory of Southeast Asia. SPAFA Final Report*. Bangkok: SEAMO Project in Archaeology and Fine Arts, 345–363.
- Stern, Marianne 1991. „Early Roman Export Glass in India,” In: Vilma Begley – Richard D. De Puma (eds.) *Rome and India: The Ancient Sea Trade*. Wisconsin: University of Wisconsin, 113–124.
- Stern, Marianne – Weinberg, Gladys Davidson 2009. *Vessel Glass*. [The Athenian Agora. Results of Excavation conducted by the American School of Classical Studies at Athens 34.] Princeton, N. J.: American School of Classical Studies at Athens.
- Stockhammer, Philipp W. 2012. „Performing the Practice Turn in Archaeology.” *Transcultural Studies* 1: 7–42.
<http://archiv.ub.uni-heidelberg.de/ojs/index.php/transcultural/article/view/9263/3238>
 (utolsó megtekintés: 2022.04.10.)
- Suresh, S. 2004. *Symbols of Trade Roman and Pseudo-Roman Objects found in India*. New Delhi: Manohar Publishers & Distributors.
- Szmoniewski, Bartłomiej Szymon 2020. „Roman and Early Byzantine finds from the Japanese Archipelago – a critical survey.” *Sprawozdania archeologiczne* 72/2: 117–142.
- Tamura, Tomomi – Oga, Katsuhiko 2015. „Archaeometrical investigation of natron glass excavated in Japan.” *Microchemical Journal* 126: 7–17.
- Veraprasert, Mayuree 1992. „Klong Thom: An Ancient Bead-Manufacturing Location and an Ancient Entrepôt.” In: Ian Glover – Pornchai Suchitta – John Villiers (eds.) *Early metallurgy, trade and urban centres in Thailand and Southeast Asia*. Bangkok: White Lotus, 149–162.
- Wang Zhigao 王志高 2011. „Liuchao Muzang chutu bolirongqi mantan – Jianlun Chaoxianbandao Sanguoshidai bolirongqide Yuanlai 六朝墓葬出土玻璃容器漫谈—兼论朝鲜半岛三国时代玻璃容器的来源 [On the glass vessels unearthed from the tombs of the Six Dynasties].” *Nanjing Bowuyuan Jikan* 南京博物院集刊12/1: 221–227.
- Westerlaken, Rodney 2011. *Banjar Laba Nangga: A prehistoric site in North Bali and its interpretation as cultural heritage*. (MA dissertation, Leiden University).
- Wheeler, R. E. Mortimer 1946. „Arikamedu: An Indo-Roman Trading Station on the East Coast of India.” *Ancient India – Bulletin of the Archaeological Survey of India* 2: 17–125.
- Whitehouse, David 1989. „Begram, the Periplus and Gandharan art.” *Journal of Roman Archaeology* 2: 93–100.

- Whitehouse, David 2000. „Ancient glass from ed-Dur (Umm al-Qaiwain, U.A.E.) 2. Glass excavated by the Danish expedition.” *Arabian Archaeology and Epigraphy* 11/1: 87–128.
- Withfield, Susan 2018. *Silk, Slaves, and Stupas: Material Culture of the Silk Road*. Berkeley: University of California Press.
- Wolf, Greg 1994. „Becoming Roman Staying Greek: Culture, Identity and the Civilizing Process in the Roman East.” *Proceedings of the Cambridge Philological Society* 40: 116–143.
- Wright, Michael ไพรท์, ไมเคิล 2009 (2552). กรีก-โรมัน ในอุษาคเนย์. *Grèek Roh-man nai U-sāa kā-nay*. [Greco-Romans in Southeast.] Bangkok: Matichon.
- Xinjiang Loulan Kaogudui 新疆楼兰考古队 [Xinjiang Loulan Archaeological Team] 1988. „Loulangucheng Diaochayu Shijuejianbao 楼兰古城址调查与试掘简报 [Brief report on the excavations of the ancient Loulan site].” *Wenwu* 文物 7:1–22.
- Xiong, Zhaoming 2014. „The Hepu Han Tombs and the Maritime Silk Road of the Han Dynasty.” *Antiquity* 88: 1229–1243.
- Yangzhou Bowuguan 扬州博物馆 [Yangzhou Museum] 1991. „Jiangsu Hanjiangxian Ganquan laohudun Hanmu 江苏邗江县甘泉老虎墩汉墓 Han Dynasty tomb from Laohudun, Ganquan, Hanjiang, Jiangsu Province.] *Wenwu* 文物 10: 62–70.
- Yu Zhiyong 2010. „Some thoughts on glass finds in the Tarim Oasis from the past ten years.” In: Bettina Zorn – Alexandra Hilgner (eds.) *Glass along the Silk Road from 200 BC to AD 1000*. Mainz: Römisch-Germanisches Zentralmuseum, 191–202.
- Zhao Yong 赵永 2014. „Xinjiang Qiemo Zhagunluke 49hao mu chutu bolibei de niandai wenti 新疆且末扎滚鲁克49号墓出土玻璃杯的年代问题 [Questions on the date of the glass cup from Zhagunlule tomb 49, Qiemo, Xinjiang].” *Kaoguyuwenwu* 考古与文物 4: 77–80.
- Zhang Li 张季 1957. „Hebei Jingxian Fengshi mujun diaochaji 河北景县封氏墓群调查记 [On the excavations of the Feng family’s tomb in Jingxian, Hebei province].” *Kaogutongxun* 考古通讯 3: 28–37.